

The habit of "self-interest" in the political-administrative structure of contemporary Iran

Fatima Zandi^{*}, Sidi Yaqub Mousavi^{**}

Ali Rajabalu^{***}, Saeed Moidfar^{****}

Abstract

One of the less discussed aspects of corruption in the political-administrative structure of contemporary Iran is its habitual aspect. This issue, as one of the influential factors in the development process, has been going on in a stable way in the contemporary history of Iran; For this reason, the current research, focusing on the first Pahlavi government, which is the dividing line of the appearance of modernity in the structure of the government in contemporary Iran, and based on Norbert Elias's process theory and using the historical analytical method, investigates personal gain (one of the main components of political corruption).) in the political structure of contemporary Iran. Examining examples of this behavior in the governments of the Qajar and Pahlavi dynasties shows its prevalence (multiplicity) at all levels of power and its continuity in the investigated periods. These findings, along with paying attention to the point that this behavior has continued in the Pahlavi governments - which changed the relations and formation of the government through modernization - also prove that personal interest is a habit that goes hand in hand with the changes in the structure of the government towards modernization. did not and as a result its habitual requirements

* Ph. D. student, Sociology of Social Issues, AlZahra University, fat.zandi@gmail.com

** Associate Professor of Sociology, Department of Social Sciences, AlZahra University (Corresponding Author), y.mousavi91@alzahra.ac.ir

*** Associate Professor of Sociology, Department of Social Sciences, AlZahra University , rajabloo@alzahra.ac.ir

**** Professor of Sociology, Department of Social Sciences, University of Tehran, smoidfar@gmail.com

Date received: 2022/12/26, Date of acceptance: 2023/04/17

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

have continued to reproduce this behavior in the political-administrative structure of contemporary Iran.

Keywords: personal interest, atawarah, habitual requirements, political structure, modernization.

It is important to deal with political corruption in various research fields, including in relation to the issue of development. One of the main components of political corruption is "personal gain" and deviation from the pattern or rule related to political power must be for the personal benefit of the holder of political power to be considered political corruption (Golmohammadi, 2012). One of the issues related to political corruption in the public and scientific environment of Iran is the politicized view that this issue (political corruption) and in fact the hidden personal gain in it by highlighting the role of individuals (politicians and government officials)) and explains based on their individual characteristics. Acknowledging the fact that individual characteristics such as class origin and character, personality type, the person's position in the power pyramid, etc. are effective on the personal interest of individuals in the government structure, it is stated that the mere or excessive emphasis, on the role of individuals and their individual characteristics prevents the understanding of the complex process of the occurrence of this behavior in the political-administrative structure, because the importance of dealing with the structure (network of mutual dependencies) that through behavioral-emotional patterns (social habits) not only allows the occurrence It gives people this behavior, but it is less likely to lead them to this behavior. The current research aims to investigate the personal interest in the political-administrative structure of contemporary Iran (among politicians and government officials) by focusing on the first Pahlavi government, which is the dividing line of modernism in the government structure in contemporary Iran. In fact, the question in this research is: How is the existence of personal gain in the political-administrative structure whose formation has been changed by modernizing measures explained? For this purpose and in accordance with the theory of Norbert Elias that "later states arose from previous formations and configurations" (Elias, 2012: 244), first the examples of this behavior in the states of the Qajar dynasty (without considering the constitution as a stream of modernization in The structure of the late Qajar states made some changes), and then we examine the modernist states of the first and second Pahlavi. This research is based on interpretative paradigm, and it was done with case-oriented approach and historical-analytical method. In this method, research is based on a type of context, temporality and causal

conditions. The most fundamental difference that the historical-analytical method has with other methods is the type of research data and the way they are used. Although many sociologists and historians doubt the necessity of narrative in historical sociology, historical sociology recommends emphasizing the connection of a historical process that may not exist to reality, and this implies that the present includes the past; That is, the past that we intend to know more about is how the present has been reconstructed (Hamilton et al., 2008: 112). Based on this, historical analysis does not mean the use of data related to the past, but the narration of the sequence of events and contextual, temporal and processual analysis of historical events. Examining the examples shows the extent and continuity of personal gain in the political structure of the examined governments. Based on the extent (multiplicity) of this behavior, we concluded that this behavior is ongoing in the political structure of contemporary Iran as a habit that carries habitual requirements, and it should be explained accordingly. Based on its continuity, especially in the Pahlavi governments, which created a transformation in the relations and formation of the government with the strategy of modernization, we concluded by citing Elias' theory that this behavior (personality structure) has not changed along with the changes that happened in the government structure. , and as a result, its habitual requirements have persisted. The importance of explaining personal gain from the habitual aspect that leads to a more accurate understanding of the complex process of the occurrence of this behavior in the political structure of contemporary Iran is important because it is a necessary step in the direction of more targeted and correct intervention to correct this behavior.

Bibliography

- Abbaszadeh Marzbali, Majid (2016). "Formation of the Rantiner government and its effect on the collapse of the second Pahlavi regime", *Development Strategy Journal*, No. 52, pp. 83-46.[in Persian]
- Abrahamian, Yerevan (2009). *History of Modern Iran*, translated by Mohammad Ebrahim Fatahi, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]
- Abrahamian, Yerevan (2013). *Iran between two revolutions*, translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fatahi, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]
- Afshar, Zain al-Abidin (2019). *Sociological investigation of the causes of inefficiency of anti-corruption policies and programs in Iran after the revolution*, commissioned by the Center for Presidential Strategic Studies, Tehran: Strategy Book.[in Persian]
- Alam, Amir Asadullah (1992). *My conversations with the Shah*, translated by the group of translators, Tehran: New Design Publications.[in Persian]

- Alikhani, Behrouz (2015). "Looking at the socio-psychological contexts of the failure of the constitutional government and Reza Khan's rise to power in Iran", Iranian Journal of Sociology, 16th volume, numbers 1 and 2, pp. 31-54.[in Persian]
- Alizadeh Birjandi, Zahra and Naseri, Akram (2019). "Retelling the cultural-social history of the Qajar period based on the folk poems of that period", Scientific Quarterly of History of Iran after Islam, year 11, number 24, pp. 145-169.[in Persian]
- Amanat, Abbas (2020). The history of modern Iran, the fifth part, translated by M. Hafiz, caffeine bookly.com.[in Persian]
- Anwari, Ibrahim; Salah Menesh, Ahmed; Sheikh Ansari, Majid; Moradi, Mahosh (2015). "Does the interaction between corruption and financial liberalization affect economic growth? Evidence from oil exporting countries", Journal of Economic Growth and Development Research, No. 24, pp. 115-128.[in Persian]
- Avari, Peter (1992). Contemporary history of Iran (from August 28 coup to land reforms), third volume, translated by Mohammad Rafiei Mehrabadi, Tehran: Atai Publications Institute.[in Persian]
- Avari, Peter (1992). Contemporary history of Iran (from the establishment of the Pahlavi dynasty to the coup d'état of August 28, 1332), volume two, translated by Mohammad Rafiei Mehrabadi, Tehran: Atai Publications Institute.[in Persian]
- Azimi, Fakhreddin (2021). Hoyt Iran, Tehran: Aghat Publications.[in Persian]
- Bazargan, Mehdi (1978). Iranian compatibility, Tehran: Houston, book distribution office.[in Persian]
- Blakey, Norman (2007). Designing social researches, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Nei Publishing House.[in Persian]
- Bourdieu, Pierre (2011). Sports actions and social actions, translated by Mohammad Reza Farzad, Organon Quarterly, No. 20, pp. 227-246.[in Persian]
- Burhani, Mina (2017), "Investigation of the causes of priority of individual interest over collective in two-way social situations (with special emphasis on the phenomenon of free and unauthorized use of electric energy in Kerman city)". (Master's thesis in the field of social sciences, research orientation, Mazandaran University, Faculty of Humanities and Social Sciences).[in Persian]
- Dadashi, Alireza (2011). "Fighting against administrative corruption in Iran: measures taken and some proposed solutions", Development strategy journal, number 27, pp. 208-220.[in Persian]
- Derakhshani, Ali Akbar (2007). The full text of Brigadier General Ali Akbar Derakhshani's memoirs, edited by Shidan Derakhshani, Harvard University Oral History Collection of Iran, Tehran: Page Sefid Publishing.[in Persian]
- Elias, Norbert (2012). What is Sociology, translated by Gholamreza Khadevi, Tehran: Sociologists Publications.
- Elias, Norbert (2015). On the process of civilization (studies in its sociological and psychological development), translated by Gholamreza Khadevi, Tehran: Sociologists Publications.[in Persian]
- Etemad al-Sultaneh, Mohammad Hassan Khan (1966). Etemad al-Sultaneh newspaper, by the efforts of Iraj Afshar, Tehran: Amirkabir publishing.[in Persian]
- Etemad al-Sultaneh, Mohammad Hassan Khan (1969). Khlase famous for dream book, by Mahmoud Katiraei, Tehran: Mihan printing house.[in Persian]

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۵۷

- Faraji, Mehdi (2015). Norbert Elias and the analysis of civilization, Tehran: Publisher of Culture and Communication Research Institute.[in Persian]
- Farastkhah, Maqsood (2014). We Iranians; Historical and social research of Iranian peoples, Tehran: Nei Publishing.[in Persian]
- Fardoost, Hossein (1995). The Rise and Fall of the Pahlavi Dynasty, Tehran: Institute of Political Studies and Research.[in Persian]
- Fazli, Habib Elah and Rajabi, Hadi (2022). "The institution supporting education and the fall of Pahlavi II in the framework of the new institutionalism approach", State Research Quarterly, Year 8, Number 29, pp. 88-120.[in Persian]
- Foran, John (2014). Fragile resistance (the history of Iran's social transformations from Safavid to the years after the Islamic revolution), translated by Ahmad Tedin, Tehran: Rasa Cultural Services Institute.[in Persian]
- Freund, Julien (1989). Sociology of Max Weber, translated by Abdul Hossein Nik Gahar, Tehran: Daizen.[in Persian]
- Ghazi Moradi, Hassan (2008). On the self-control of Iranians (a study in the social psychology of Iran), Tehran: Akhtaran Publications.[in Persian]
- Golmohammadi, Ahmed (2012). "Pathology of the state in Iran during the Pahlavi period: political corruption according to documents", Journal of Political Science, 8th year, 2nd issue, pp. 49-78.[in Persian]
- Grafland, Yohan (2012). "Personal Interest", translated by Mohammad Taghi Jan Mohammadi, Mobeen's Equestrian Journals, first year, number 6, pp. 1-11.[in Persian]
- Hakimi, Mahmoud (1986). Stories from the era of Naser al-Din Shah, Tehran: Nash Qalam.[in Persian]
- Hamilton, Gary J., Randall Collins and others (2008). Historiography and historical sociology, translated by Hashim Aghajari, Tehran: Nash Kavir.[in Persian]
- Hanish, Natalie (2010). Sociology of Norbert Elias, translated by Abdul Hossein Nik Gohar, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]
- Haseibi, Rabab (1992). "Famine and price in the lunar year 1287 and 1288", Ganjineh Sanad Magazine, No. 7 and 8, pp. 63-47.[in Persian]
- Hughes, Stuart (1990). Consciousness and society, translated by Ezatollah Foulavand, Tehran: Islamic Revolution Education.[in Persian]
- Ivanov, Vladimir Alexey Vych (2012). Farsi in Birjand dialect, translated by Mahmoud Rafiei, Tehran: Hirmand.[in Persian]
- Jamali Asgoi, Seyyed Jamal; Bakshaishi Ardestani, Ahmed; Bani Hashemi, Mir Qasim (2019). "Political Economy of Corruption in the Islamic Republic of Iran", Majles and Strategy Quarterly, Year 27, Number 111, pp. 33-58.[in Persian]
- Jamalzadeh, Mohammad Ali (1966). People of our Iranians, Tehran: Foroughi Bookstore.[in Persian]
- Katouzian, Mohammad Ali Homayun (1993). Iran's political economy (from constitutionalism to the end of the Pahlavi dynasty), translated by Mohammad Reza Nafisi and Kambyz Azizi, Tehran: Nahr-e-Karzan.[in Persian]

- Katouzian, Mohammad Ali Homayun (2000). Sultan regimes: the case of the Pahlavi regime in Iran", translators Amir Mohammad Haji Yousefi and Mohammad Saeed Qaeni Najafi, Journal of Political-Economic Information, numbers 153 and 154.[in Persian]
- Katouzian, Mohammad Ali Homayun (2008). The conflict between the state and the nation (the theory of history and politics in Iran), translated by Alireza Tayeb, Tehran: Nei Publishing.[in Persian]
- Khedeivi, Gholamreza (2012). "Agency and structure from the perspective of process sociology of Norbert Elias", Iranian Journal of Sociological Studies, Volume 2, Number 6, Pages 151-135.[in Persian]
- Lajordi, Habib (1985-1986). Iran Oral History Project, Volume I, Harvard University.[in Persian]
- Mahalati, Mohammad Ali (1967). Memoirs of Haj Sayah, by Hamid Sayah, Tehran: Ibn Sina Publishing.[in Persian]
- Majduddin, Akbar (2004). "Norbert Elias, the founder of process sociology", Cognition Journal, numbers 41 and 42, pages 131-148.[in Persian]
- Makki, Hossein (1995). "Twenty Year History", Volume 6, Tehran: Scientific Publications.[in Persian]
- Maragheh, Zain al-Abidin (2005), Ebrahim Bey's travel book, vol. 1, Tehran: Aghaz.[in Persian]
- Marbat, Yahya; Keshafinia, Vahid; Abbasi, Mustafa; Wathghi, Mohammad; Fallahian, Mehdi (2019). Conflict of interest in the public sector, Tehran: Transparency and progress publication.[in Persian]
- Mohit Tabatabai, Mohammad (1984). Collection of works of Mirza Malkam Khan, Tehran: Scientific Publications.[in Persian]
- Moidfar, Saeed; Ahmadi, Hossein (2010). "Political corruption and political stability", Iranian Sociology Journal, 11th volume, number 4, pages 56-81.[in Persian]
- Mostofi, Abdullah (1983). Narration of my life (social and administrative history of the Qajar period), third volume, Tehran: Zovar Publishing House.[in Persian]
- Najmabadi, Efsane (1995). The story of the girls of Qochan (forgotten stories of the constitutional revolution), Sweden: Baran Publishing House.[in Persian]
- Naraghi, Hassan (2001). Casual sociology; Why are we helpless, Tehran: Akhtaran.[in Persian]
- Natiq, Homa (1978). It is from us that it comes, Tehran: Aghat Publications.[in Persian]
- Qadri, Tahira, and Al-Qouna, Zahra (2016), "Investigation of selfish individualism and its related factors among students of Shiraz University". Social Sciences Quarterly, year 26, number 79, pp. 1-31.[in Persian]
- Rain, Ismail (1994). British wage earners in Iran, 9th edition, Tehran: Scientific Publishing House.[in Persian]
- Rajabzadeh, Hashem (1997) "Description of the Iranians in the travelogues of the Japanese", Farhangistan Journal, No. 9, pp. 171-162.[in Persian]
- Rezaqoli, Ali (1998). Sociology of elitism; Qaim Maqam, Amir Kabir and Mossadegh: Sociological analysis of some historical roots of tyranny and backwardness in Iran, 6th edition, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]

- Rigin, Charles (2008). The comparative method beyond quantitative and qualitative strategy, translated by Mohammad Fazli, Tehran: Aghaz Publishing House.[in Persian]
- Russell, Bertrand (2008). The world I know, translated by Ruhollah Abbasi, Tehran: Amirkabir publishing.[in Persian]
- Saei, Ali (2013) "Logic of historical comparative analysis with Boolean analysis approach", Journal of Social Sciences (Allameh Tabatabai University), No. 54, pp. 127-164.[in Persian]
- Sai, Ali (2016). Research method in social sciences (with the approach of critical rationality), Tehran: Samit Publishing House.[in Persian]
- Salmani, Fatemeh (2019), "Investigating the causes of preference of individual over collective benefits among Tehrani citizens". (Master's thesis in social science research field, Khwarazmi University, Faculty of Literature and Humanities).[in Persian]
- Samii Esfahani, Alireza; Shafii Seifabadi, Mohsen; Yaqub Nia, Hassan (2017). "Political culture and its influence on the behavior of elites and political development in the second Pahlavi period", Iranian Political Sociology Quarterly, first year, first issue, pp. 105-129.[in Persian]
- Saree al-Qalam, Mahmoud (2006). Political Culture of Iran, Tehran: Research Institute of Cultural and Social Studies.[in Persian]
- Sayah, Mohammad Ali (1967). Memoirs of Haj Sayah or the Period of Fear and Fear, by Hamid Sayah and corrected by Saifullah Golkar, Tehran: Amir Kabir Publishing House.[in Persian]
- Scotchpool, Teda (2008). Insight and Method in Historical Sociology, translated by Hashem Aghajari, Tehran: Center.[in Persian]
- Shamsi, Farhad (2017), "Investigating the social contexts of the tendency towards individual self-interest among the citizens of Tabriz in 2017". (Master's thesis in sociology, Tabriz University, Faculty of Law and Social Sciences).[in Persian]
- Yazidi, Ali Mohammad (2002). Why are we lagging behind? Sociology of Iranian people, Tehran: Alam Publishing.[in Persian]

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ساختار سیاسی-اداری ایران معاصر

فاطمه زندی*

سید یعقوب موسوی**، علی رجب‌لو***، سعید معیدفر****

چکیده

یکی از وجوه کمتر پرداخته شده‌ی فساد در ساختار سیاسی-اداری ایران معاصر جنبه عادت‌واره‌ای آن است. این مسئله به عنوان یکی از عوامل اثرگذار در فرآیند توسعه، در تاریخ معاصر ایران به شکلی پایدار جریان داشته است؛ به همین جهت پژوهش حاضر با تمرکز بر دولت پهلوی اول که خط فاصل نمود نوگرایی در ساختار دولت در ایران معاصر است، و براساس نظریه فرآیندی نوربرت الیاس و با استفاده از روش تاریخی تحلیلی، به بررسی منفعت‌طلبی شخصی (یکی از مولفه‌های اصلی فساد سیاسی) در ساختار سیاسی ایران معاصر پرداخته است. بررسی مصادیق این رفتار در دولت‌های سلسله قاجار و پهلوی، نشان از گستردگی (تعدد) آن در تمام سطوح قدرت و تداوم آن در دوره‌های بررسی شده دارد. این یافته‌ها در کنار توجه به این نکته که این رفتار در دولت‌های پهلوی - که از طریق نوگرایی مناسبات و فرمایشیون دولت را تغییر دادند - نیز تداوم یافته است، گواه این است که منفعت‌طلبی شخصی عادت‌واره‌ای است که همپای تحولات ساختار دولت به سمت نوگرایی تغییر نکرده و

* دانشجوی دوره دکتری، جامعه‌شناسی مسایل اجتماعی، دانشگاه الزهرا، fat.zandi@gmail.com

** دانشیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه الزهرا (نویسنده مسئول)، y.mousavi91@alzahra.ac.ir

*** دانشیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه الزهرا، rajabloo@alzahra.ac.ir

**** استاد جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، smoidfar@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۸

در نتیجه الزامات عادتواره‌ای آن همچنان بازتولید کننده‌ی این رفتار در ساختار سیاسی-اداری ایران معاصر بوده است.

کلیدواژه‌ها: منفعت طلبی شخصی، عاتواره، الزامات عادتواره‌ای، ساختار سیاسی، نوگرایی.

۱. مقدمه

توسعه یافتگی / نیافتگی جوامع یکی از بارزترین دویپارگی‌هایی است که در جهان امروز وجود دارد. مرور تاریخ پرفراز و نشیب ایران -که جامعه‌ی مورد نظر ما در پژوهش حاضر است- نشان می‌دهد که آگاهی نسبت به عقب‌ماندگی در این کشور و تلاش جهت مرتفع نمودن آن پیشینه‌ای دیرینه دارد. تلاشهای مُصلحانی چون عباس میرزا، میرزا تقی‌خان امیرکبیر، قائم مقام، به وقوع پیوستن انقلاب مشروطه، و حرکت در جهت مدرن شدن با آغاز سلسله‌ی پهلوی، و ... همگی تلاشهایی در این زمینه‌اند. با این حال آنچه مشهود است، این است که این تلاش‌ها، سرانجام حقیقی خود را نیافته‌اند و ایران همچنان کشور درحال توسعه خوانده می‌شود. ابعاد این بحث زمانی که خود را با تجربه‌های نوظهوری از توسعه (همچون آنچه در کشورهای آسیای جنوب شرقی - به طور مثال مالزی، سنگاپور- اتفاق افتاده) مقایسه می‌کنیم، نمایان‌تر است و در نتیجه ذهن بسیاری از متفکران و کارشناسان، و جهت بسیاری از مطالعات و پژوهش‌ها در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی - اجتماعی را به خود معطوف داشته و نشان داده که عوامل متعددی در این رابطه دخیل‌اند. یکی از این عوامل، فساد سیاسی-اداری است. تاریخ معاصر ایران که با حجیم‌تر شدن بی‌وقفه‌ی سازمان‌ها و دستگاه‌های دولت و افزایش نسبی منابع و امکانات این نهاد ویژگی می‌یابد، فساد سیاسی پایدار و فزاینده‌ای را تجربه کرده است (گل محمدی، ۱۳۹۲)، و این در حالی است که نه تنها وجود فساد اداری و مالی در ساختار دولت اعتماد مردم به دولت را کاهش می‌دهد (Anderson & Tverdova, 2003)، و به همین جهت بر توسعه تأثیر منفی می‌گذارد؛ بلکه بسیاری از اقتصاددانان نیز بر اهمیت بررسی اثرات فساد دولتی بر رشد و توسعه اقتصادی هم از بعد تئوری و هم از بعد تجربی تأکید دارند (Ehrlich & Lui, 1999. Mauro, 2002. Mo, 2001. Glaeser & Saks, 2006. De Vaal & Ebben, 2001). بر این اساس پرداختن به فساد سیاسی در حوزه‌های مختلف پژوهشی و از جمله در رابطه با مسئله‌ی توسعه حائز اهمیت است. فساد سیاسی به معنای انحراف از قواعد مرتبط با اعمال قدرت سیاسی دولتی به منظور دستیابی به نفع شخصی، یا همان "سوء استفاده از قدرت یا منابع عمومی یا دولتی

برای نفع خصوصی یا شخصی" می‌باشد (Johnston, 2011: 341) در واقع یکی از مولفه‌های اصلی فساد سیاسی "منفعت‌طلبی شخصی" است و انحراف از الگو یا قاعده مرتبط با قدرت سیاسی باید به منظور نفع شخصی دارنده قدرت سیاسی باشد تا فساد سیاسی به‌شمار آید (گل محمدی، ۱۳۹۲). یکی از مسائلی که در رابطه با فساد سیاسی در فضای عمومی و علمی ایران وجود دارد، نگاه سیاست‌زده‌ای است که این مسئله (فساد سیاسی) و در واقع منفعت‌طلبی شخصی مستتر در آن را با برجسته کردن نقش اشخاص (رجال سیاسی و کارگزاران دولتی) و براساس ویژگی‌های فردی آنان تبیین می‌کند. پژوهش حاضر با تصدیق این واقعیت که ویژگی‌های فردی از جمله خاستگاه و منش طبقاتی، تیپ شخصیتی، جایگاه شخص در هرم قدرت و ... بر منفعت‌طلبی شخصی اشخاص در ساختار دولت موثر هستند، تصریح دارد که تأکید صرف و یا بیش از حد، بر نقش اشخاص و ویژگی‌های فردی آنان مانع از درک فرآیند پیچیده‌ی بروز این رفتار در ساختار سیاسی- اداری می‌شود، چرا که اهمیت پرداختن به ساختاری (شبکه وابستگی‌های متقابل) را که به واسطه‌ی الگوهای رفتاری- احساسی (عادت‌واره‌های اجتماعی) (social habitus) نه تنها اجازه‌ی بروز این رفتار را به اشخاص می‌دهد، بلکه محتمل است که آنها را به سمت این رفتار سوق نیز بدهد را کمتر لحاظ می‌کند. تحولات ساختار دولت در ایران معاصر با ورود اندیشه‌ی نوگرایی از دوره مشروطه و تأسیس مجلس ملی (با همه‌ی فراز و فرودهایش) و استقرار دولت نوگرایی پهلوی اول، که به واسطه‌ی اقدامات مدرن ساز مناسبات را در این ساختار متحول کرد، شکل گرفته است. پژوهش حاضر قصد دارد با تمرکز بر دولت پهلوی اول که خط فاصل نمود نوگرایی در ساختار دولت در ایران معاصر است، منفعت‌طلبی شخصی را در ساختار سیاسی- اداری ایران معاصر (در بین رجال سیاسی و کارگزاران دولتی) مورد بررسی قرار دهد. در واقع سوال مورد نظر در این پژوهش اینست که: وجود منفعت‌طلبی شخصی در ساختار سیاسی- اداری‌ای که فرم‌اسیون آن با اقدامات مدرن ساز تغییر کرده چگونه تبیین می‌شود؟ به این منظور و با تأسی به نظریه نوربرت الیاس که "دولت‌های متأخر از فرم‌اسیون و پیکربندی‌های قبلی سربرمی‌آوردند" (الیاس، ۱۳۹۲: ۲۴۴)، ابتدا مصادیق این رفتار را در دولت‌های سلسله‌ی قاجار (بدون لحاظ کردن مشروطه به عنوان جریان نوگرایی که در ساختار دولت‌های قاجار متأخر تغییراتی ایجاد کرد)، و سپس در دولت‌های نوگرایی پهلوی اول و دوم بررسی می‌کنیم. پرداختن به جنبه‌ی عادت‌واره‌ای (الگوی رفتاری- احساسی) منفعت‌طلبی شخصی از این جهت حائز اهمیت است که درک کامل‌تری از فرآیند بروز این رفتار جهت تبیین بازتولید آن در ساختار

سیاسی - اداری فعلی (جمهوری اسلامی)، که مورد تصدیق پژوهش‌هایی در این زمینه (افشار، ۱۳۹۹؛ جمالی اسگویی و همکاران، ۱۳۹۹؛ داداشی، ۱۳۹۰ و...) است، ارائه می‌دهد.

۲. پیشینه تجربی

رواج منفعت‌طلبی شخصی در تحلیل مسائل کلان هر جامعه‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است. به همین جهت، منفعت‌طلبی و مفاهیمی که مترادف با آن به کار برده می‌شوند ("خودخواهی"، "خودمداری"، "خودمحوری" و...) به عنوان یکی از خلیقات متسبب به ایرانیان در آثار بسیاری از صاحب‌نظران و متفکرین ایرانی (جمال‌زاده، ۱۳۴۵؛ بازرگان، ۱۳۵۷؛ نراقی، ۱۳۸۰؛ ایزدی، ۱۳۸۲؛ سریع‌القلم، ۱۳۸۶؛ قاضی‌مرادی، ۱۳۸۷؛ رضاقلی، ۱۳۷۷ و ۱۳۸۹؛ فراستخواه، ۱۳۹۴ و...) طرح و مورد بحث قرار گرفته‌اند. علاوه بر این پژوهش‌هایی نیز علل منفعت‌طلبی فردی، و یا زمینه‌های اجتماعی‌گرایش به آن را در بین گروه‌های مختلف اجتماعی (شهروندان یک شهر، دانشجویان یک دانشگاه و...) بررسی کرده‌اند (سلمانی، ۱۳۹۹؛ شمسی، ۱۳۹۷؛ قادری و القونه، ۱۳۹۶؛ سرابی، ۱۳۹۴؛ برهانی، ۱۳۹۱ و...). همچنین مسئله‌ی منفعت‌طلبی شخصی در ساختار سیاسی ایران معاصر نیز در قالب فساد سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است (داداشی، ۱۳۹۰؛ گل‌محمدی، ۱۳۹۲؛ عباس‌زاده مرزبالی، ۱۳۹۶؛ سمعی اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۷؛ افشار، ۱۳۹۹؛ جمالی اسگویی و همکاران، ۱۳۹۹؛ فاضلی و رجیبی، ۱۴۰۱؛ و...). البته پژوهش‌های موجود، حتی اگر در مواردی (جمالی اسگویی و همکاران، ۱۳۹۹) به تأثیر ساختار و الگوی اقتصاد سیاسی حاکم بر اقتصاد ملی و جامعه ایران در ایجاد و تداوم فساد تأکید کرده‌اند، اما منفعت‌طلبی شخصی رجال سیاسی و کارگزاران دولتی را بر اساس ویژگی فرآیندی و از جنبه‌ی عادت‌واره‌ای مورد بررسی و تبیین قرار نداده‌اند. بر این اساس، انجام چنین مطالعه‌ای حائز اهمیت است، و می‌تواند نکات جدیدی را بازشناسد.

۳. فضای مفهومی تحقیق

جهت ترسیم فضای مفهومی در این پژوهش، مفاهیم "فساد سیاسی"، "منفعت‌طلبی شخصی"، و "تعارض منافع" را تعریف می‌کنیم.

۱.۳ فساد سیاسی

به رغم فراگیر بودن تجربه‌ی فساد سیاسی، تعریف آن به واسطه‌ی چند ویژگی دشوار است: بسترمند بودن (تابعی از زمان و مکان)، پنهان‌کاری، شفافیت‌ناپذیری و مرزناپذیری (گل محمدی، ۱۳۹۲). البته با وجود دشواری‌های اشاره شده، تعاریف متعددی از فساد سیاسی ارائه شده است از جمله اینکه: فساد سیاسی به استفاده از قدرت از جانب مقامات دولت در بالاترین سطوح و افراد منتخب شامل قانونگذاران، یا شبکه‌ی مرتبط با ایشان به منظور کسب منافع نامشروع خصوصی (فردی یا گروهی) گفته می‌شود (فروند، ۱۳۶۸: ۴۴)، از نظر Heidenheimer & Levine (۱۹۹۳) نیز فساد سیاسی را می‌توان به عنوان معاملات (تراکنش‌های) بین کنشگران بخش عمومی و خصوصی تعریف کرد که از طریق آن کالاهای عمومی به شکل غیرمشروع به سرمایه‌گذاری‌های شخصی انتقال می‌یابد (معیدفر و احمدی، ۱۳۸۹). در واقع بیش‌تر تعاریف فساد سیاسی در سه مؤلفه اصلی اشتراک دارند: فساد سیاسی به کنشی اطلاق می‌شود که نخست مرتبط با اعمال قدرت سیاسی دولتی باشد؛ دوم مصداق انحراف از قاعده مربوط به اعمال قدرت سیاسی دولتی باشد؛ سوم، به منظور دستیابی به نوعی نفع شخصی اعمال‌کننده قدرت سیاسی دولتی باشد (گل محمدی، ۱۳۹۲). با در نظر گرفتن این مولفه‌ها این تعریف ارائه شده است: "فساد سیاسی یعنی انحراف از قواعد مرتبط با اعمال قدرت سیاسی دولتی به منظور دستیابی به نفع شخصی" (گل محمدی، ۱۳۹۲). فساد سیاسی به اشکال و انواع مختلف تحقق می‌یابد که رایج‌ترین آن عبارتند از: ارتشا یا رشوه‌خواری، اختلاس، اخاذی، پارتی‌بازی، تقلب انتخاباتی (هیوز، ۱۳۴۹).

۲.۳ منفعت‌طلبی شخصی

نفع شخصی یکی از انگیزه‌های اصلی کنش‌های انسانی است، و چگونگی پی‌جویی آن بر الگوی روابط (Social relation) یا تعاملات اجتماعی (Social interaction) - چگونگی ارتباط و وابستگی متقابل انسان‌ها و جهت‌گیری رفتاری آنها (و بر، ۱۹۷۳: ۵۶۷) - موثر است. البته در سرتاسر قرون وسطی بر اساس نگاه مبتنی بر مسیحیت بحث نفع و تعقیب نفع شخصی، ناپسند و مذموم بوده و این ایده که منفعت شخصی پایه ضروری رفتار فردی است، حداقل از قرن ۱۶ و به خصوص قرن ۱۷، و از طریق متفکرینی چون هابز (۱۶۷۹-۱۵۸۸)، و لاروشفوکو (۱۶۸۰-۱۶۱۳) در اندیشه غرب شکل گرفته است. در طول قرن ۱۸ میلادی نیز نوشته‌های کلاسیک در اقتصاد سیاسی، این فکر را که منفعت‌طلبی شخصی عنصر اولیه رفتار

انسانی است، پذیرفتند (Barbalet, 2012: 413). علاوه بر آدم اسمیت (۱۷۹۰-۱۷۲۳)، نظریه‌پردازانی با رویکردهای روانشناختی و فلسفی از جمله هگل (۱۸۳۱-۱۷۷۰)، فروید (۱۹۳۹-۱۸۵۶)، برتراند راسل (۱۹۷۰-۱۸۷۲) و... نیز در این جریان موثر بودند. همپای جریان لیبرال اشاره شده، جریان دیگری نیز توسط متفکرینی چون ساموئل فون پوفندورف (۱۶۲۲-۱۶۹۴)، گوتفرد ویلهلم لایبنیتز (۱۶۴۶-۱۷۱۶)، سن سیمون و شاگرد او آگوست کنت و برخی دیگر از سوسیالیست‌ها در قرن ۱۹، شکل گرفت که محدودیت‌ها و آسیب‌های ناشی از پی‌جویی صرف نفع شخصی موضوع مورد توجه آن‌ها بود. مباحث متفکرین جریان اخیر در پژوهش‌های کسانی چون (۲۰۰۵) Cropanzano & etc، (۲۰۱۶) Glanville، (۲۰۱۹) Simons، و... پیگیری شده، و درصدد نشان دادن این نکته است که برای انگیزش انسان، مبنایی فراتر از نفع شخصی صرف وجود دارد. از جمله (۲۰۰۵) Cropanzano & etc، با مرور ایده‌های اقتصاد، روانشناسی اجتماعی، رفتار سازمانی و فلسفه، نشان دادند که انگیزه‌های انسانی فقط به "نفع شخصی" محدود نمی‌شوند و مواردی چون همکاری (Bolton & Ockenfels, 2000)، انصاف (Kahneman & Knetsch & Thaler, 1986)، و اجرای هنجارها (Fehr & chter, 2002) را نیز دربرمی‌گیرند.

۳.۳ تعارض منافع

در زبان فارسی واژه انگلیسی "Conflict" به "تضاد" یا "تعارض" برگردانده شده است. این دو واژه اغلب به صورت مترادف به کار برده می‌شوند اما به نظر می‌رسد ترجمه تعارض منافع، دقیق‌تر از تضاد منافع باشد. تضاد منافع، ناظر بر موقعیتی است که در آن منافع دو موجودیت (دو فرد، یک فرد یا یک سازمان، دو سازمان و غیره) در جهت مخالف یکدیگر قرار دارند به گونه‌ای که این تضاد از ماهیت منافع هر یک از طرفین ناشی می‌شود. در واقع "تضاد منافع"، یک موقعیت "میان فردی" (Interpersonal) است؛ در حالی که موقعیت "تعارض منافع" یک موقعیت "درون فردی" (Intrapersonal) است، بدین معنا که دو یا چند نفع در درون یک موجودیت با یکدیگر در تعارض قرار می‌گیرند (مرتب و همکاران، ۱۳۹۹).

۴. بستر نظری پژوهش

پژوهش حاضر با بکارگیری نظریه‌ی فرآیندی نوربرت الیاس (۱۹۹۰-۱۸۹۷) درصدد تبیین منفعت‌طلبی شخصی از جنبه‌ی عادت‌واره‌ای در ساختار سیاسی ایران معاصر است. به همین منظور نظر الیاس در رابطه با "فرد" و "جامعه"، مفهوم پیکربندی، و همگامی "تکوین اجتماعی" و "تکوین روانی" مطرح می‌شود.

۱.۴ "فرد" و "جامعه"

نوربرت الیاس - مبدع جامعه‌شناسی فرآیندی - در مورد انسان، به جای موجودی ایستا و خودمختار و متمایز از جهان اطراف، به موجودیتی سیال و نسبتاً مستقل (نه مطلقاً مستقل) و وابسته به محیط اطراف نه تنها در انتخاب‌ها و تصمیمات، بلکه در موجودیت و هستی خود تاکید می‌کند (خدیوی، ۱۳۹۱). به گفته‌ی کریکن "تلاش‌های الیاس شامل یک حرکت دوگانه بود: اول، پافشاری بر ویژگی فرآیندی زندگی اجتماعی. دوم، تاکید بر ویژگی رابطه‌ای زندگی اجتماعی" (Krieken, 2019). در واقع فرد تنها می‌تواند در شبکه‌ای از روابط اجتماعی و در درون شبکه‌ای از وابستگی‌ها به یک فرد انسانی تبدیل شود (Krieken, 2019). در نتیجه نمی‌توان درهم آمیختگی کنش‌های انسان‌های منفرد زیادی را که ساختارهای ادغام و درهم‌آمیختگی‌ای به وجود آورده‌اند، با تقلیل به رفتار تک تک مشارکت‌کنندگان درک و دریافت کرد. حال چه این ساختارها مربوط به ارتباط بین یک زوج باشد، چه مربوط به پارلمان، چه مربوط به بحران‌های اقتصادی و یا جنگ‌ها (الیاس، ۱۳۹۲: ۲۰۸).

۲.۴ "پیکربندی"

الیاس مفهوم "پیکربندی" را در دهه ۱۹۶۰ معرفی کرد، زیرا او "مشکل وابستگی‌های متقابل انسانی را در قلب نظریه جامعه‌شناختی قرار می‌دهد" (Krieken, 2019)، و پیکربندی اصطلاح عمومی است برای نشان دادن «شبکه وابستگی‌های متقابلی که بین انسان‌ها شکل می‌گیرد و آن‌ها را به هم مرتبط می‌کند (Quintaneiro, 2006). تمرکز این نظریه بر درک ساختارهایی است که انسان‌های متقابل وابسته به یکدیگر ایجاد می‌کنند و دگرگونی‌هایی که به دلیل افزایش یا کاهش وابستگی‌های متقابل و شیب‌های قدرت، چه به صورت فردی و چه در گروه‌ها متحمل می‌شوند. بنابراین، جامعه‌شناسی به جای تحلیل و بررسی رفتارهای افراد منزوی - که

گاهی به‌عنوان نابعه، قهرمان، پیامبر یا حکیم تجسم می‌یابند- هدفش درک شبکه‌های رده‌های اجتماعی است (Quintaneiro, 2006). این مفهوم ناظر بر شبکه‌های به هم پیوسته و متداخلی است که کنش افراد را به یکدیگر متصل می‌کند و بر این اساس هم آن‌ها را به انجام کارهایی قادر می‌کند و هم از انجام کارهایی باز می‌دارد. به عبارتی برآیند ترکیب کنش‌های انسانی وابسته به پیکربندی‌های متفاوتی است که از روابط آن‌ها شکل می‌گیرد. این پیکربندی‌ها مدام در حال تغییرند و در فرایند این تغییر، با شیوه‌های متنوعی نظم پیدا می‌کنند (مجدالدین، ۱۳۸۳).

۳.۴ همگامی "تکوین اجتماعی" و "تکوین روانی"

"تکوین اجتماعی" و "تکوین روانی" نیز مفاهیمی هستند که الیاس برای نشان دادن همگامی و ارتباط میان توسعه و تحول اجتماعی، و توسعه روانشناختی و تحول و تغییر در ساختار شخصیتی به کار می‌گیرد (مجدالدین، ۱۳۸۳). در واقع او با رویکردی روان‌شناختی، تلاش می‌کند تا مابه‌ازای دگرگونی در سازوکارهای اجتماعی و روابط قدرت را بر شکل‌گیری شخصیت افراد در روند تاریخی نشان دهد (اسمیت، ۱۳۸۶: ۸۴). یکی از اصول کلیدی دیدگاه الیاس این است که تمام زندگی اجتماعی در حال حرکت یا در فرآیند است و این شامل ساختارهای اجتماعی، سازمان‌ها، نگرش‌ها، ارزش‌ها، هنجارها، هویت‌ها و حتی آنچه که ممکن است آزادانه به عنوان ذهنیت [الیاس واژه عادت (habitus) را که به یادگیری اجتماعی مجسم اشاره دارد، به مفهوم ذهنیت (subjectivity) ترجیح می‌دهد] نامیده شود، نیز می‌شود (Connolly & Dolan, 2012). در واقع از نظر الیاس انسان‌ها باید به عنوان به هم وابستگی دیده شوند که پیکربندی‌ها یا شبکه‌هایی را با یکدیگر تشکیل می‌دهند که روانشناسی را به روابط اجتماعی، یا عادت را به روابط اجتماعی، مرتبط می‌سازند (Krieken, 2017). نکته ای که قابل ذکر است اینست که با وجود اینکه مفهوم عادتواره بیشتر به بوردیو منتسب است و به نظامی از خویها، خصلتها، ارزش‌ها و تمایلات گذرا و در عین حال نسبتاً پایداری اشاره دارد که در شخصیت کنشگر به وسیله تجربه و در تعامل با دیگران فراهم آمده است و ضمن تعیین شیوه های زندگی، نحوه مواجهه او با موقعیتهای گوناگون را جهت می‌بخشد (بوردیو، ۱۳۸۱)؛ اما همانطور که کریکن نیز اشاره کرده است: "الیاس مدتها قبل از اینکه بوردیو مفهوم «عادت‌واره» را مطرح کند، این مفهوم را طرح و بر اهمیت آن تأکید می‌کرد" (Krieken, 2018).

بر اساس آنچه آورده شد شناخت یک فرهنگ خاص بدون تحلیل شبکه‌های روابط ایجادشده میان افراد و سازماندهی زمان آن‌ها غیر ممکن است (Mastrantonio, 2021). چرا که سرگذشت زندگی افراد جامعه و جهت‌گیری‌های رفتاری و عاطفی آنها انعکاسی از تاریخ آن جامعه و فرآیند تحولات آن است (هنیش، ۱۳۸۹: ۱۷). در نتیجه منفعت‌طلبی شخصی به عنوان یک عادت در ساختار شخصیت افراد انعکاسی از تاریخ جامعه است و بر اساس ویژگی فرآیندی و رابطه‌ای زندگی اجتماعی، قابل تبیین می‌باشد و نه بر اساس ویژگی‌های افراد به عنوان موجودیت‌های مستقل.

۵. روش تحقیق

پژوهش حاضر که به تبیین منفعت‌طلبی شخصی در ساختار سیاسی ایران معاصر از جنبه‌ی عادت‌واره‌ای پرداخته است، مبتنی بر پارادایم تفسیری است، و با رویکرد مورد محور و روش تاریخی - تحلیلی انجام شده است. پارادایم تفسیری معتقد است که به جای توجه به عوامل بیرونی و قابل مشاهده باید به دلایل و معنای درونی یک رفتار توجه کرد (بلیکی، ۱۳۸۷). در تحلیل تاریخی با رویکرد مورد محور (Cases oriented) نیز ابتدا واقعه‌ای مشاهده می‌شود، آن‌گاه واقعه مذکور در متن تاریخی معین قرار گرفته و فرآیند تاریخی و سلسله حوادثی که به تولید آن واقعه منجر شده‌اند با هدایت تئوری جستجو می‌شوند (ساعی، ۱۳۸۶: ۲۰۷). هدف مشترک این‌گونه تحلیل، تفسیر کردن رخدادها یا فرآیندهای تاریخی در بین تعداد معدودی از موردهاست. البته هر مورد در کل بررسی می‌شود و این بدان معناست که اهمیت علی رخداد یا ساختار به زمینه بستگی دارد (ریگین، ۱۳۸۸: ۲۸). جامعه‌شناسان تاریخی - تحلیلی پذیرفته‌اند که می‌توان نظم‌های علی (دست‌کم نظم‌های محدود دامنه) را در تاریخ کشف کرد. این جامعه‌شناسان به جای اینکه دل مشغول "چیستی" رخداد باشند، بر پرسش‌های علی و چرایی تأکید می‌کنند (اسکاچپول، ۱۳۸۸: ۵۱۷-۵۱۶). بنابراین می‌توان گفت که در این روش، تحقیق برخاسته از یک نوع بسترمندی، زمان مندی و شرایط علی است. با اینکه بسیاری از جامعه‌شناسان و مورخان در لزوم روایت در جامعه‌شناسی تاریخی تردید دارند، جامعه‌شناسی تاریخی تأکید بر اتصال فرآیندی تاریخی را که ممکن است به واقع وجود نداشته باشد، توصیه می‌کند و این امر دلالت بر آن دارد که حال شامل گذشته می‌شود؛ یعنی گذشته‌ای که قصد شناخت بیشتر آن را داریم این است که حال چگونه بازسازی شده است (همیلتون و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۱۲) بر این اساس در تحلیل تاریخی مراد استفاده از داده‌های مربوط به

گذشته نیست بلکه روایت توالی حوادث و تحلیل زمینه مند، زمان مند و فرآیندی حوادث تاریخی است (ساعی، ۱۳۹۰). در این پژوهش، با رویکرد مورد محور و روش تاریخی - تحلیلی یکی از الگوهای رفتاری - احساسی در ساختار سیاسی جامعه ایران را بازخوانی می کنیم و با توجه به فرآیند تحولات این الگو و انعکاس این فرآیند در تاریخ، این الگو را از جنبه‌ی عادتواره‌ای تبیین می کنیم.

۶. "منفعت طلبی شخصی" از قاجار تا پهلوی

۱.۶ دوران قاجار (منفعت طلبی شخصی مانع اصلاحات سیاسی - اداری، عامل فشارهای مضاعف بر مردم، و عامل همدستی با دولت‌های استعماری)

براساس آنچه که در آثار مورخین و محققین از فرماسیون دولت در دوره‌ی قاجار بازنمایی شده است، منفعت طلبی شخصی (در قالب انواع و اشکال مختلف فساد سیاسی) یک رفتار رایج در بین رجال سیاسی و کارگزاران دولتی در این دوره (چه در سطح شاه و وزیر، و چه در بین سایر کارگزاران در سطوح مختلف) می باشد. بسیاری در مورد فروش مقام ها و مناصب نوشته اند: "در آن دوران به دلیل افزایش هزینه های دربار و یا برای پرداخت غرامت‌ها و قرض های خارجی، خرید و فروش مشاغل و مقامات اداری به یک منبع مهم درآمدهای فوری و ضروری دولت تبدیل شد" (مستوفی، ۱۳۶۲: ۱۰۱). رکن الدوله در عوض پرداخت رشوه پنجاه هزار تومانی حاکم فارس شد و پسر وی هم بر همین اساس عین الملک لقب گرفت و حسام السلطنه نیز در عوض پرداخت رشوه ای که مبلغ آنرا ذکر نکرده حکمرانی قزوین را یافته است (اعتماد السلطنه، ۱۳۴۵: ۹۰۸) افرادی نظیر معتمدالدوله نیز پس از پرداخت مبلغ زیادی به شاه و درباریان، به حکومت منصوب شدند (سیاح، ۱۳۴۶: ۱۶). اعتماد السلطنه به گرفتن سهم الارث از وارثان حکام و بزرگان اشاره می کند: "زمانی که حاجی عبدالطیف از دنیا رفت، هنوز جنازه او از خانه خارج نشده بود که مأمور امین السلطان برای گرفتن پول جلوی خانه حاضر بود و هم چنین حاجی ابوالفتح بلورفروش و ده ها تن دیگر" (اعتماد السلطنه، ۱۳۴۵: ۶۰۴). و همچنین به اخاذی و رشوه گیری از متمولین:

چون [وصف] جوانی و ول خرجی حاجی میرزا حسین شیرازی را شنیده بودند، به خیال آنکه اگر آنجا تشریف ببرند اقبالاً یکی دو هزار تومان پیشکش خواهد داد، با عزیز السلطان و امین السلطان به خانه صراف تشریف بردند، زیاده از دوست تومان

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۷۱

عایدشان نشده بود، و این زشت کاری برای شاه(ناصرالدین شاه) باقی ماند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۴۵: ۲۷۲).

ایوانف نیز به تصنیف عاشقانه‌ای در رابطه با رسم رشوه‌خواری در دوره‌ی قاجار (در سطوح پایین تر قدرت) اشاره کرده است:

نگار نازنین ریزه دندون   مَر از عشق تو بردن به زندون
چرا غم مُخوری ای یار نادون   دو تا گوشواره دارم مال دیون

(ایوانف، ۱۳۹۲: ۲۶ برگرفته از علیزاده بیرجندی و ناصری، ۱۳۹۹).

بسیاری نیز از ضبط و مصرف شخصی اموال عمومی و دولتی گفته اند: به گفته ی سیاح " مالیاتی که از مردم برای سر و سامان دادن به وضعیت ارتش دریافت می شد صرف خوشگذرانی شاهزادگان و امیران مستقر در پایتخت می شد(سیاح، ۱۳۴۶: ۴۷۸). یوشیدا (نخستین فرستاده ی ژاپن به ایران دوره قاجار) می نویسد: " ناصرالدین شاه خواست که چراغ گاز برای تهران (از فرنگ) بیاورد؛ اما این کار بسیار گران تمام می شد... پس داد تا در خیابان‌ها چراغ فانوسی و شمع سوز کار گذاشتند...پیش خود فکر کردم که گوشه‌ی آشپزخانه‌ی منزل مأموران دولت (دست اندرکاران روشنایی خیابان‌ها) هم باید در میان شب از نور باران شمع‌های فراوان همچون روز روشن باشد [کنایه به این که آنها شمع‌ها را برای خود برمی داشتند] (یوشیدا، ۱۸۹۴، برگرفته از رجب زاده، ۱۳۷۶). از نظر مستوفی نیز بعد از مشروطه و رأی کمیسیون اصلاح مالیه که مالیه چی های متجدد، رسیدگی سالیانه(مقاطعه کاری) را کافی ندانستند و گفتند باید صاحب جمعان ماه به ماه صورت حساب خود را بفرستند که مرکز از عملیات وصول و ایصال آنها باخبرتر باشد، لاابالیگری اداره‌ی مرکزی به روسای مالیه‌ی ولایات و از آنها به سر تحصیلداران بلوکات و از آنها به بعضی تحصیلداران هم سرایت کرده و خدا داناست که چقدر از اصل مالیات در این مدت لاوصول مانده و یا وصول شده و تحصیلداران مالیه بعنوان لاوصول به جیب زده بودند، در همین دوره بود که تحصیلداران ماهی ۲۵ تومانی، در ظرف دو سه ساله دارای چهل پنجاه هزار تومان سرمایه شده بودند (مستوفی، ۱۳۶۲: ۴۸۰-۴۷۹). یکی از نکات قابل تأملی که باید بدان اشاره کرد اینست که غلبه‌ی منفعت طلبی شخصی در دوره‌ی قاجار نه تنها در موقعیت‌های تعارض منافع‌ای که دولت‌های استعماری در جهت نیل به اهدافشان برای کارگزاران دولت ایران ایجاد می کردند، بعضاً آنها را (در تمام سطوح قدرت) به سمت همدستی با استعمار سوق می داد، بلکه یکی از موانع اصلی اصلاح سیاسی -

اداری کشور نیز بوده است چرا که این اصلاحات می‌توانسته فرصت مغتنم پی جویی منافع شخصی را برای دولتیان از بین ببرد.

به گفته‌ی آبراهامیان: "میرزا حسن خان وثوق الدوله، نخست وزیر، که در تهیه پیش‌نویس موافقت نامه ایران - انگلستان (قرارداد ۱۹۱۹) همکاری کرده بود، احتمالاً برای پیش بردن موضوع موافقت‌نامه در مجلس که تصویب همه قراردادهای خارجی در آن الزامی بود، ۱۶۰ هزار پوند دریافت کرد" (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۱۹). همانطور که فرمانفرما نیز به عنوان یکی از سه امضاکننده‌ی این قرارداد 160,000 پوند مساعده گرفته بود (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۴۸). در رابطه با کارخانه توپریزی ایران در اصفهان^۲ نیز، راین (به تأیید آنچه سعید نفیسی در این باره آورده) به سندی که در بایگانی حکومت هند وجود دارد و توطئه و خرابکاری در این کارخانه در آن تاریخ را ثابت می‌کند، اشاره دارد. این گزارش را یکی از مأموران انگلیسی مقیم اصفهان (داوید ویلسن) که جاسوس و خبرچین شرکت هندشرقی بوده در ۲۱ جون ۱۸۰۸ از اصفهان به بمبئی فرستاده است: مفتخرم به اطلاع برسانم که عبدالله خان نایب الحکومه اصفهان سعی فراوان داشت تا از کار فابویه جلوگیری نماید و حتی به ترغیب او چند تن از کارگران خدمت وی را ترک گفتند و با دستمزدهایی که شخصاً به آنها پرداخته موفق شدند، اشیایی را که هفته‌ها برای ساختن آنها زحمت کشیده بودند خراب کنند. نایب الحکومه سعی داشت فابویه را از استفاده از کوره‌هایی که تجار انگلیس قبلاً ساخته بودند منع کند، ولی او با کمک دو نفر از توپچیان و احمد خان که زیر دست اصلاان خان ریس توپخانه کار می‌کرد، کوره‌ها را متصرف شد. به موجب دستوری که قبلاً دریافت کرده بودم، مبلغی به عنوان مقرری به اصلاان خان دادم و موفق شدم او را با خود همراه کنم^۳ (راین، ۱۳۷۳: ۲۰۷-۲۰۶).

در رابطه با اینکه منفعت طلبی شخصی یکی از موانع اصلی اصلاح سیاسی - اداری در زمان قاجار بوده نیز محققین و مورخین گواهی‌های متعددی آورده‌اند. از جمله محیط طباطبایی^۴ یکی از دلایل عدم وجود اقدامات اصلاحی جهت بهبود اوضاع کشور از جانب حکومتیان را ترجیح و پیگیری منافع شخصی از جانب آنان می‌داند. او در "مجموعه آثار میرزا ملکم خان" آورده است که:

ناصر الدین شاه بواسطه تاثیری که از قضیه هرات و تسلیم به عهدنامه پاریس داشت برای یک مدت محدودی به قبول هر اندرز و راهنمایی که در اصلاح اوضاع موثر می‌انگاشت حاضر بود، و چون مطالب کتابچه غیبی^۵ طوری ترتیب یافته بود که بهیچوجه از رعایت آنها در اقتدار مطلق سلطنت احتمال فتور و تنزل نمی‌رفت شخصاً

عادت‌وارهٔ "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۷۳

درصدد اجرا و آزمایش آن اصول برآمد، ولی وزرای کهن سال و رجال درباری که منافع و مصالح شخصی ایشان و خانواده‌هایشان همواره در ادامه این اوضاع و احوال بود به هر وسیله‌ای می‌توانستند با نامه پراکنی و واسطه پردازی شاه را از اجرای این تصمیم خیر باز داشتند (طباطبایی، ۱۳۶۳: و).

میرزا ملکم خان در "رفیق و وزیر" که مکالماتی خیالی^۶ بین وزیر و رفیق است و در واقع تحلیل گونه‌ای انتقادی از دوره‌ی قاجار دارد از زبان وزیر چنین می‌گوید: معلوم است شما ماها را دیوانه می‌دانید، ما چرا قانون مجری بداریم؟ الان من سالی پنجاه هزار تومان مداخل دارم و هر چه دلم می‌خواهد می‌کنم، این وسعت کار چه عیب دارد که حالا بروم از برای خودم صد قسم مانع و مدعی بتراشم، من اینقدر هم بی‌شعور نیستم که حرکات خود را تابع فلان مجلس بسازم (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۵۵-۵۴). همچنین ناظم الاسلام کرمانی در شرح جلسه‌ای که عین‌الدوله صدراعظم مظفرالدین شاه در اوایل ربیع الاول ۱۳۲۴ (۱۹۰۶) در باغشاه برای مشورت با رجال درباری و وزرای دولتی در مورد اجرا یا عدم اجرای دستخط شاه در مورد تأسیس عدالتخانه تشکیل داده بود نوشت که احتشام السلطنه صلاح دولت را بر اجرای دستخط می‌دانست. در مقابل وزیر دربار (امیربهدار) گفت: خیر چنین نیست و صلاح دولت بر عدم اجرای دستخط است، چه اگر عدالتخانه بر پا شود آن وقت پسر پادشاه با بقال مساوی خواهد بود و نیز دیگر هیچ حاکمی نمی‌تواند دخلی بکند و راه دخل امناء دولت مسدود خواهد شد (نجم‌آبادی، ۱۹۹۵: ۱۳۴).

نکته دیگری که در رابطه با غلبه منفعت‌طلبی شخصی در دوره‌ی قاجار، قابل اشاره است، بی‌توجهی دولتمردان به وضعیت کشور و مردم و همچنین فشارهایی است که مردم از بابت این منفعت‌طلبی‌ها (اشکال مختلف فساد سیاسی) متحمل شده‌اند. به گفته‌ی محلاتی:

وقتی به علی اصغر خان امین السلطان (صدراعظم مظفرالدین شاه) در مورد بحران مالی کشور، گسترش بیش از اندازه‌ی ظلم در جامعه هشدار داده شد، در پاسخ، عنوان نمود که خودش به اندازه‌ای گرفتار حفظ موقعیتش است که فرصت رسیدگی به آن معضلات را ندارد (محلاتی، ۱۳۴۶: ۴۹).

بسیاری به هزینه‌های گزافی که مردم از این بابت پرداخته‌اند، اشاره کرده‌اند: رباب حسینی (۱۳۷۱) بر اساس اسناد دوره قاجاریه (که از اداره کل وزارت دارایی به سازمان اسناد ملی ایران انتقال یافته است) نشان داده است که یکی از عوامل^۷ موثر در قحطی عمومی سال ۱۲۸۸-۱۲۸۷ ق (۱۲۵۰-۱۲۴۹ ش)، احتکار و قبضه کردن بازار به وسیله بعضی از مقام‌های دولتی،

عوامل متنفذ و مالکان بزرگ و سودجو که از هر فرصتی برای پر کردن جیب خود استفاده می‌کردند و در ظاهر با احتکار مبارزه می‌کردند، بوده است. همچنین نجم آبادی به نقل از مجد الاسلام کرمانی می‌آورد که:

اینکه قصه دخترفروشی در قوچان شهرت دارد مبنی بر این قاعده است که چون قوچان به حدود ترکمانان وصل است و به خاک روسیه متصل و مالیات آن جاها را از اشخاص می‌گیرند و نه از عایدات املاک، فلان بیچاره که از عهده پرداختن مالیات و تعارف جریمه بر نمی‌آید ناچار است دختر خود را به مبلغی بفروشد تا مالیات دیوان را بپردازد.

بعضی از مأمورین مالیات، خود خریدار دختران رعیت شدند؛ هر دختر را به جای دوازده من گندم حساب کرده و از پانزده الی چهل تومان به ترکمان‌ها می‌فروختند. اینان از دو سو جیب خود را پر می‌کردند: یکی سهم خود از مالیاتی که اخذ می‌کردند و دیگر نفعی که از فروش دختران به ترکمانان مرزی می‌بردند (نجم آبادی، ۱۹۹۵: ۲۰). در این زمان حاکم بجنورد نیز دست به همین جنایت زد و دختران روستایی را در مقابل مالیات به ترکمن‌ها فروخت (حکیمی، ۱۳۶۵: ۲۷۵).

۲.۶ پهلوی اول (تداوم منفعت‌طلبی شخصی در دولتی فقیر و در حال مدرن‌شدن با وجود سخت‌گیری شدید رضاشاه در این مورد نسبت به دیگران)

در زمان رضا شاه، ایران هنوز فقیر و دولت در حال بازسازی شدن مطابق الگوهای اروپایی بود این هر دو عامل باعث محدود شدن فساد عمومی، در مقایسه با دوره های بعدی می‌گردید. نوسازی (مدرنیزاسیون) دولت مایه بر طرف شدن ظاهری برخی شیوه‌های فساد رسمی که تا انقلاب مشروطه آشکارا اعمال می‌شد، گردید. برخورد خود رضا شاه با فساد رسمی، دست کم در مقایسه با برخورد پسرش با این موضوع، منحصر به فرد بود. او - هرچند خودش با دست اندازی نظام مند به اموال عمومی و خصوصی ثروت فراوانی گرد آورد- با فساد رسمی سخت مخالف بود، با وجود این در زمان وی فساد رسمی چشمگیری وجود داشت، تا آنجا که بسیاری از مقام‌های دولتی و سیاستمداران، درگیر اختلاس و خرید و فروش مشاغل دولتی بودند؛ این فساد تا سطوح پایین سلسله مراتب اداری و نظامی رخنه کرده بود (کاتوزیان، ۱۳۸۸: ۲۴۶).

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۷۵

بر این اساس بحث از منفعت‌طلبی شخصی در دوره‌ی پهلوی اول از جهاتی متفاوت با دوره‌های پیشین است: اولاً از این جهت که در دولتی نوگرا -که مناسباتی خارج از مناسبات سنتی دارد- تداوم یافته است؛ دوماً از این جهت که شاه‌سختگیر در این زمینه، خود سرآمد بروز این رفتار بوده است؛ و سوماً از این جهت که با وجود شرایط اشاره شده، خصوصاً سخت‌گیری‌های شخص شاه نسبت به سایرین که در دولت‌های پیشین به این شکل نمود نداشته، همچنان منفعت‌طلبی شخصی (در قالب انواع مختلف فساد رسمی) در سطوح مختلف تداوم داشته است.

دولت‌نوگرای پهلوی اول را اولاً از جهت نحوه‌ی استقرار آن و دوماً به واسطه‌ی نهادهای ایجاد شده توسط این دولت و کارکردهای آن، می‌توان چون خط فاصلی در فرآیند شکل‌گیری و تکوین دولت‌ها در ایران به حساب آورد. برحسب نحوه‌ی استقرار، این دولت از این جهت که خاستگاه ایلداری ندارد و به قدرت رسیدن آن در امتداد رویدادهایی اتفاق افتاده است که منجر به انقلاب مشروطه در سال ۱۲۸۵ گردیده، تفاوت ماهوی با حکومت‌های قبلی دارد. در رابطه با تمایز دولت پهلوی اول با دولت‌های پیشین برحسب نهادهای ایجاد شده و کارکردهای آن چند تحلیل متفاوت وجود دارد: تحلیل اول دولت پهلوی اول را از جهت نهادهای ایجاد شده و کارکردهای آن دولتی مدرن می‌داند که گسستی از الگوی حکمرانی سنتی پادشاهی ایرانی ایجاد کرده و کارویژه‌هایی مشابه دولت‌های مطلقه اروپایی اجرا کرده است (بشیریه، ۱۳۸۰؛ کارشناس، ۱۳۸۲). تحلیل دوم، دولت پهلوی اول را برحسب بازتولید ویژگی‌های سنتی دولت خودکامه‌ی شرقی تعریف می‌کند و برحسب "منطق تداوم" آن را بازسازی دولت سنتی در دوران جدید می‌داند (کاتوزیان، ۱۳۷۳: ۱۷۵-۱۴۵؛ کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۴۴۷-۴۱۷، برگرفته از کاظمی، ۱۳۹۷). تحلیل سوم (کاظمی، ۱۳۹۷) برپایه بینشی ملهم از جامعه‌شناسی تاریخی دولت و نهادگرایی تاریخی، با فراتر رفتن از دو نظر اخیر، تحلیلی از ماهیت دولت پهلوی برحسب ترکیب پیچیده عناصر کهنه و نو در ساختار نهادی این دولت ارائه می‌دهد. این تحلیل تلاش می‌کند تا "منطق تکوین" اولین دولت مدرن ایرانی را برحسب پویایی برآمده از مواجهه‌ی مولفه‌های نهادی دولت سنتی ایرانی و ویژگی‌های نهادی دولت مدرن توضیح دهد. این مواجهه به تلفیقی به غایت پیچیده و البته یگانه از همجوشی عناصر کهنه و نو منجر شده است که در پیوند با یکدیگر، ترکیب خلاقانه‌ای را به وجود می‌آورند که نه یکسره سنتی است و نه یکسره مدرن^۱. آن چه از این بحث موردنظر است، اینست که با تصدیق رویکرد سوم و با تأسی به آن نشان دهیم که در

دولت پهلوی اول علی‌رغم اقدامات مدرن‌سازی^۹ که منجر به گسست این دولت از الگوی حکمرانی سنتی پیشین شده، اما همچنان منفعت‌طلبی شخصی، به عنوان یکی از سویه‌های حکمرانی سنتی در ایران که پیشتر به برخی مصادیق آن در دولت‌های قاجار اشاره شد، در سطوح مختلف قدرت در بین رجال سیاسی و کارگزاران دولتی دیده می‌شود. در واقع تأکید بر این است که با تداوم رفتاری مواجه‌ایم که اقدامات سخت‌افزاری مدرن‌ساز نه تنها مانع از بروز آن در هیچ یک از سلسله مراتب قدرت نشده، بلکه امکان بروز پررنگ‌تر و گسترده‌تر آن را نیز فراهم کرده است. فوران و آوری در این زمینه اشاراتی دارند: از نظر فوران: "قدرت جدید دولت بر ثروت رئیس خودکامه‌ی نظام نیز تأثیر خود را گذاشت" (فوران، ۱۳۸۶: ۳۳۸). به عبارتی افزایش نفوذ قدرت دولت در تمامی سطوح جامعه، به واسطه‌ی نهادهای مدرن ایجاد شده و کارکردهای آنها، امکان بیشتری را برای تحقق منفعت‌طلبی شخصی، فردی که در رأس هرم قدرت قرار داشت، فراهم کرد. به گونه‌ای که "او در پایان سلطنت خویش در ۱۹۴۱م / ۱۳۲۰ش یکی از ثروتمندترین افراد ایران بود. بسیاری به این مسئله در رابطه با رضاشاه اشاره کرده اند. به گفته ی مکی:

رضاشاه با ضبط و مصادره اموالی که مالکان آن مشخص نبود از طریق قانون ثبت اسناد به آنها، صورت قانونی می داد. یکی از بارزترین نمونه های آن پس از انعقاد قرارداد مودت ۱۹۲۱ میان ایران و حکومت جدیدالتأسیس شوروی رخ داد و به موجب لغو این قرارداد، برخی امتیازات دوران روسیه تزاری، طبق شرایط قرارداد بانک استقراضی روس و اموال و مستغلات که به انجا مختلف (به دست بانک روسی) افتاده بود، به دولت ایران واگذار شد اما پس از مدتی در جزء املاک رضاخانی درآمد و به نام املاک همایونی در جراید اعلان ثبت آن درج شد. همچنین تقریباً همه اراضی مرغوب شهرداری تهران را نیز در اختیار خود گرفته و از این طریق در شهرهای دیگر نیز با استفاده از موقعیتش به تصاحب املاک پرداخته است (مکی، ۱۳۷۴: ۱۵۸-۱۴۹).

به نوشته سرتیپ درخشانی^{۱۰} نیز رضاشاه با سوء استفاده گسترده از امکانات و مأمورین وزارت کشاورزی و ارتش در ناحیه ی گرگان به نفع اداره املاک عمل کرده است (درخشانی، ۱۳۸۶: ۲۶۲). ارتشبد فردوست نیز در این رابطه می گوید: "اگر می خواستید رضاخان خوشحال شود، درجه بدهد، مقام بدهد، یا پیشنهادی را تصویب کند، بهتر بود قبل از شروع، نام چند ملک را با مشخصات و قیمت آن مطرح می کردید و مطمئن بودید که کارتان انجام می شود (فردوست، ۱۳۷۴: ۱۱۲). علاوه بر اینکه به گفته ی آوری "اصلاحات دوران

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۷۷

رضاشاه، طبقه‌ی جدیدی از آزمندان ثروت را پدید آورد، و افراد این طبقه، به بهانه تأمین رفاه مردم، جیب‌های خود را پُر کردند" (آوری، ۱۳۷۱: ج ۲/ ۱۲۳). در واقع به گواهی تاریخ، بسیاری از رجال سیاسی و کارگزاران دولتی در سطوح مختلف قدرت چنانچه امکانش را داشتند منفعت طلبانه رفتار کرده‌اند. از جمله: بودجه‌ای که برای (عمران) عشایر در نظر گرفته شد، مورد اختلاس قرار گرفت. زمین‌هایی را که دولت به طور رایگان به آنان داده بود، (نیروهای دولتی) با زور به مردم فلاکت زده‌ی عشایر فروختند (آوری، ۱۳۷۱: ج ۲/ ۶۲)؛ و یا به گفته‌ی آبراهامیان سفیر بریتانیا خاطر نشان کرده است که در اوایل سلطنت رضاشاه مقامات شهرداری (تهران) بی‌رحمانه در حال تخریب خانه‌ها هستند^{۱۱} و برای این کار خسارت اندکی می‌پردازند و از این فرصت برای پر کردن جیب‌هایشان بهره می‌گیرند (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۶۸).

۳.۶ پهلوی دوم (تداوم و گسترش منفعت‌طلبی شخصی در شرایط جدید کشور و در فقدان کنترل شدید نظام رضا شاهی)

در دولت پهلوی دوم و

اینک که عمر کنترل شدید نظام رضا شاهی بر زندگی و فعالیت‌های خصوصی به سر آمده بود؛ اکنون که شرایط جدید کشور امکان سودهای زیادی را فراهم می‌ساخت، فرصت بسیار مناسبی برای کسانی به وجود آمده بود که توانایی بهره برداری از آن را داشتند (آوری، ۱۳۷۱: ج ۲/ ۲۲۵).

البته

هر چند شاه از قدرت تصمیم‌گیری عظیمی برخوردار بود، و در میان نخبگان اقتصادی به خاطر ثروت بی حساب و موقعیت محوری‌اش ممتاز بود اما در مفهوم گسترده‌اش خاستگاه عملی رژیم پهلوی شامل ارتش، کابینه، دیوان سالاری، نظام حزبی بود و قدر مسلم اینکه سران این نهادها به عنوان بازیگران عمده‌ی دولتی از قدرت زیادی برخوردار بودند دولت دارای ۸۰۰ هزار کارمند و ۴۰۰ هزار نظامی بود یعنی در سال ۱۳۵۷ش حدود ۱۲ درصد جمعیت از نظر اقتصادی فعال جامعه را دربر می‌گرفت، و رده‌های میانی و بالای این دستگاه عریض از اینکه بخشی از دولت هستند سود مالی زیادی می‌بردند و اینها تعدادشان چندان کم نبود (فوران، ۱۳۹۴: ۴۶۸).

بسیاری از مقام‌های دولتی و سیاستمداران درگیر اختلاس و خرید و فروش مشاغل دولتی حتی تا سطوح پایین سلسله مراتب اداری و نظامی بودند. رشد اقتصادی در دهه ۱۳۴۰، همراه با سر برآوردن سلطانیسم اوضاع را وخیم تر کرد و درآمدهای سرشار نفتی در دهه ۱۳۵۰، فساد رسمی را به سطحی بی سابقه رساند (کانوزیان، ۱۳۷۹). علم در این باره نوشت: "من به یک طبقه فاسد پول پرست تعلق دارم و ایران تحت نفوذ و سلطه این گروه، شانس ناچیزی برای نجات خود دارد (علم، ۱۳۷۱: ۱۲۲). بر این اساس و به گواهی آنچه در تاریخ از دوره‌ی پهلوی دوم بازنمایی شده، بحث از منفعت طلبی شخصی در این دوره این نکات را یادآور می‌شود که نه تنها این رفتار در دستگاه عریض شده‌ی دولت تداوم یافته، بلکه فقدان کنترل شدید و شرایط جدید اقتصادی، اداری، اجتماعی نیز منجر به بروز پررنگ‌تر این رفتار شده است. در رابطه با تداوم این رفتار و گسترش بروز آن اشارات فراوانی در آثار مورخین و محققین شده است. از جمله به گفته‌ی آوری: "مشتی چند از مشاوران دکتر مصدق از راه درآمدهای نامشروع دولتی و به فروش رساندن موجودی انبارهای متعلق به شرکت سابق نفت ایران و انگلیس، صاحب پول و پله‌ای شده بودند (آوری، ۱۳۷۱: ج ۳/ ۱۲۰). همچنین "در زمانی که موضوع دادن اختیارات بیشتر به استان‌ها در میان بود (اشاره به سالهای بعد از کودتای ۲۸ مرداد دارد)، گزارش‌های ناراحت کننده‌ای حاکی از اخاذی ژاندارم‌ها از مردم مناطق دور افتاده کشور می‌رسید، میزان فساد و اخاذی ژاندارم‌ها به حدی بود که چند ژاندارم به وسیله روستائیان به قتل رسیدند (آوری، ۱۳۷۱: ج ۳/ ۶۶). یک مجله وابسته به پتتاگون می‌نویسد: "در سال ۱۳۵۵ میزان واقعی فساد مالی به ارقام حیرت آوری رسیده بود... حتی آمارهای محافظه‌کارانه نیز نشان می‌دهد که از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۵ میزان چنین فسادهای مالی و رشوه خواری‌ها دست کم بیش از یک میلیارد دلار بود" (آبراهامیان، ۱۳۹۳: ۵۵۲). به گفته‌ی آقایان^{۱۲} در بخشی از مصاحبه با حبیب لاجوردی (در ۵ مارس ۱۹۸۶):

دزدی‌های عجیب و غریبی می‌شد (اواخر پهلوی دوم منظور است).

س- در چه کاری؟

ج- در همه کارها. در همه کارها. و این سوء استفاده‌ها هم بدست چند نفر انگشت‌شمار بود یعنی مثلاً به یکی می‌گفتند که اجازه می‌دادند که شما می‌توانید دویست هزار تن برنج وارد کنید. برنج سه تومان وارد می‌شد پنج تومان می‌رفت فروش. دویست هزار تن می‌شود دویست میلیون کیلو. دویست میلیون دو تومان چهارصد میلیون

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۷۹

تومان. به یکی دیگر می‌گفتند که شما آهن انحصارت باشد، اینها را که شما بهتر از من می‌دانید.

س- چرا این کار را می‌کردند؟ یعنی چه انگیزه‌ای در این کار بود؟

ج- انگیزه نفع شخصی بود (تاریخ شفاهی ایران، جلد اول).

البته علاوه بر اشاره‌ای که به تداوم و گسترش منفعت‌طلبی شخصی در دوره پهلوی دوم شد، نکات دیگری نیز در این رابطه قابل ذکر است: اولین نکته در رابطه با امکان مقابله با این الگوی رفتاری است. عباس امانت در این رابطه اشاره‌ی گویایی دارد:

دولت نه اشتیاق چندانی برای متوقف کردن فساد داشت نه ابزاری برای متوقف کردن مفاسدی که در آن‌ها پای بسیاری از وزرا و مقامات ارشد و اعضای خاندان سلطنتی وسط بود. در واقع در جهش اقتصادی دهه‌ی ۱۳۵۰، وسوسه‌ی یک شبه پولدار شدن چنان قوی و ضوابط ضد فساد چنان سست بود که نگذاشت هیچ کارزار ضدفسادی ریشه بگیرد (امانت، ۱۴۰۰: ۳۰).

نکته‌ی دیگر به فربه‌تر شدن دولت به عنوان مجرای برای امکان تحقق بیشتر منفعت‌طلبی شخصی اشاره دارد. از جمله اینکه گسترش بسیار سریع بانکداری و بیمه تا حدی به علت رشد عمومی اقتصاد شهری بود. اما دلیل عمده آن این بود که فعالیت‌های مزبور مجاری بسیار پرسودی برای اقشار بالای وابستگان بود تا، در واقع، از بذل و بخشش‌های درآمد نفت سهم فراوانی به چنگ آورند و از تسهیلات اعتباری بیشتری بهره‌مند شوند (کاتوزیان، ۱۳۷۲: ۳۴۰). و در نهایت این نکته که غلبه‌ی منفعت‌طلبی شخصی و در نتیجه فساد سیاسی در این دوره، امکان کار را برای برخی از رجال سیاسی که این رفتار را بر نمی‌تافتند، دشوار و گاهی غیرممکن می‌کرد. از جمله به گفته‌ی آبادیان^{۱۳} (در بخشی از مصاحبه با ضیاء صدقی در ۴ ژوئیه ۱۹۸۵): آقای سمیعی^{۱۴} که برای مدتی مدیر عامل سازمان برنامه بودند به دلیل اینکه با مسائل مختلفی مثل مسئله Corruption (فساد) و غیره^{۱۵} روبرو بودند نتوانستند دوام پیدا کنند و استعفا دادند (تاریخ شفاهی ایران، جلد اول).

۷. بحث و تحلیل یافته‌ها

فساد سیاسی به شکل پایدار و فزاینده‌ای در تاریخ معاصر ایران تجربه شده است (گل‌محمدی، ۱۳۹۲)، و به همین جهت پرداختن به آن حائز اهمیت می‌باشد. پژوهش حاضر

درمقابل نگاه سیاست زده‌ای (در فضای عمومی و علمی ایران) که فساد سیاسی و منفعت طلبی شخصی مستتر در آن را بر اساس ویژگی‌های فردی اشخاص تبیین می‌کند، بر اساس نظریه الیاس لزوم پرداختن به منفعت طلبی شخصی به عنوان یک عادتواره‌ی اجتماعی (social habitus) (الگوی رفتاری - احساسی) را طرح کرده است. تمرکز بر دولت پهلوی اول که خط فاصل نمود نوگرایی در ساختار دولت در ایران معاصر است، می‌باشد. اما از آنجا که "دولت‌های متأخر از فرماسیون و پیکربندی‌های قبلی سر برمی‌آوردند" (الیاس، ۱۳۹۲: ۲۴۴)، جهت تبیین دقیق‌تر رفتار مورد بحث، مصادیق این رفتار را از دولت‌های سلسله‌ی قاجار تا پهلوی دوم ردیابی کردیم. به گواهی مصادیق آورده شده (یافته‌ها)، غلبه‌ی منفعت طلبی شخصی (یکی از مولفه‌های اصلی فساد سیاسی) در دوره‌ی قاجار، نه تنها برخی دولتمردان را به سمت همدستی با استعمار سوق داده، و یکی از موانع اصلی اصلاح سیاسی - اداری کشور بوده است، بلکه فشارهای مضاعفی را نیز بر مردم در این دوره تحمیل کرده است. روند بررسی نشان می‌دهد که این رفتار نه تنها در دولت نوگرای پهلوی اول نیز، با وجود تفاوت این دولت به جهت نحوه‌ی استقرار و همچنین نهادهای مدرنی که ایجاد کرد، قابل ردیابی است بلکه در دوره‌ی پهلوی دوم - به واسطه‌ی فقدان کنترل شدید و شرایط جدید اقتصادی، اداری، اجتماعی - نمود پررنگ‌تری داشته است. تأمل در یافته‌ها مشخص کننده‌ی نکاتی است که بحث را با طرح آنها پیش می‌بریم: اولین نکته به گستردگی (اشاره به تعدد رفتار دارد) این رفتار در بین بسیاری از رجال سیاسی و کارگزاران دولتی در سطوح مختلف قدرت در دوره‌های زمانی مختلف (دولت‌های مختلف بررسی شده) برمی‌گردد. به عبارتی، واقعیت بروز این رفتار مشترک از اشخاص متعدد که قاعدتاً ویژگی‌های فردی متفاوت دارند، نشان از این دارد که ویژگی‌های فردی هرچند در چگونگی بروز این رفتار موثرند، اما نمی‌توانند علت اصلی بروز آن باشند. این نکته، در کنار نظریه‌ی الیاس که "پیکربندی" ناظر بر شبکه‌های به هم پیوسته و متداخلی است که کنش افراد را به یکدیگر متصل می‌کند و بر این اساس هم آنها را به انجام کارهایی قادر می‌کند و هم از انجام کارهایی باز می‌دارد (مجدالدین، ۱۳۸۳)، اهمیت پرداختن به پیکربندی‌ای را نشان می‌دهد که، فارغ از اشخاص و ویژگی‌های فردی آنان، نه تنها اجازه‌ی بروز این رفتار را به اشخاص داده است بلکه محتمل است که مکانیسم‌های درون آن، آنها را به سمت این رفتار سوق نیز داده باشد. با این استدلال و بر اساس نظریه‌ی الیاس مبنی بر این‌که انسان‌ها باید به عنوان به هم وابستگی دیده شوند که پیکربندی‌ها یا شبکه‌هایی را با یکدیگر تشکیل می‌دهند که روانشناسی را به روابط اجتماعی، یا عادت را به روابط اجتماعی،

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۸۱

مرتبط می‌سازند (Krieken, 2017)، کنشگران در ساختار سیاسی ایران معاصر را باید به عنوان به هم وابستگی دید که در پیکربندی دولت (شبکه‌ای از روابط متقابل که با یکدیگر تشکیل داده‌اند) عادتِ منفعت‌طلبی شخصی را به روابط اجتماعی مرتبط می‌سازند. در واقع منفعت‌طلبی شخصی یک الگوی رفتاری-احساسی (عادت‌واره) در پیکربندی دولت در ایران معاصر است که کنشگران را به سمت این رفتار سوق می‌دهد. این مباحث نشان می‌دهند که آنچه در واقع منجر به بروز این رفتار از جانب بسیاری رجال سیاسی و کارگزاران دولتی در هر سطحی از سلسله مراتب قدرت و با هر نوع تفکری - ولو مدرن- شده است، "الزامات عادت‌واره‌ای"^{۱۶} است که در پیکربندی دولت در دوره‌ی مورد بحث جریان داشته است. به عنوان نمونه همان الزامات عادت‌واره‌ای که شخص میرزا ملکم خان را، با وجود پیشنهادهاتی که برای اصلاح امور کشور می‌داد، به سمت منفعت‌طلبی شخصی سوق داده است، فروغی را نیز با وجود تأکیدش بر پایبندی به قانون، و رضاشاه را نیز با وجود سختگیری‌اش نسبت به فساد دولتی، به این سمت سوق داده است. در این رابطه هما ناطق اشاره می‌کند که:

ملکم با همکاری یارانش سرانجام بارون ژولیوس دورویتر^{۱۷} را برای کشیدن راه‌آهن سرتاسری به ایران کشاند، و به مدت ۱۶ سال در داخل و خارج در لژهای فراموشخانه‌ها با رویتر همکاری نزدیک داشت. حال اگر مسئله مالی در میان نبود باز می‌توانستیم بگوییم که ملکم به خاطر تقلید از ترقیات فرنگ و یا به دنبال نظریات اقتصادی و اجتماعی خود در آوردن سرمایه داران اروپایی به ایران اصرار ورزید. لیکن امروز اسناد بایگانی وزارت امور خارجه انگلیس حاکی از این است که این مرد خیراندیش و اصلاح طلب در رشوه‌های رویتر نیز شریک شد و در امتیاز راه‌آهن همراه معین الملک و مشیرالدوله پول‌های کلانی گرفت (ناطق، ۲۵۳۷: ۱۸۰).

اعتمادالسلطنه می‌گوید: "از این مبلغی که رویتر مطالبه کرده ۵۰۰۰۰ لیره میرزا حسین خان صدر اعظم گرفته، همین قدرها میرزا ملکم خان، ۲۰۰۰۰ لیره حاجی محسن خان معین الممالک، ۲۰۰۰۰ لیره مشیرالدوله حاضر، مبلغی اقبال الملک حاضر و مبلغی هم مردم دیگر که دست اندر کار این عمل بوده اند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۴۸: ۸۷-۸۶). همچنین به گفته‌ی عظیمی: "فروغی خود از پیشگامان آموزگاری حقوق اساسی و بنیادهای حقوقی مشروطیت بود و کمابیش هم زمان با به ثمر رسیدن آن جنبش، رساله‌ی مهمی به نام "حقوق اساسی یا آداب مشروطیت دول" منتشر کرد. اما زیست او نشان داد که به حکمت مقام بیش از مقام حکمت

دل بسته بود(عظیمی، ۱۴۰۰: ۱۱۲-۱۱۱). به همین ترتیب فوران نیز اشاره می‌کند که رضاشاه در سال ۱۳۰۵ش/۱۹۲۶م ضمن بیانات پارسایانه‌ای گفت: "ثروت موجب نارضایتی شدید فکری می‌شود. نمی‌گذارد شخص توجه خود را صرف منافع عمومی کند". اما همین شخص در پایان سلطنت خویش در ۱۳۲۰ش/۱۹۴۱م یکی از ثروتمندترین افراد ایران بود (فوران، ۱۳۹۴: ۳۳۸). به همین ترتیب فوران نیز اشاره می‌کند که رضاشاه در سال ۱۳۰۵ش/۱۹۲۶م ضمن بیانات پارسایانه‌ای گفت: "ثروت موجب نارضایتی شدید فکری می‌شود. نمی‌گذارد شخص توجه خود را صرف منافع عمومی کند". اما همین شخص در پایان سلطنت خویش در ۱۳۲۰ش/۱۹۴۱م یکی از ثروتمندترین افراد ایران بود (فوران، ۱۳۹۴: ۳۳۸).

دومین نکته‌ای که بر اساس یافته‌ها مطرح است به تداوم این رفتار در دولت‌های مختلف سلسله‌ی قاجار و پهلوی اول و دوم بر می‌گردد. به عبارتی این واقعیت که منفعت‌طلبی شخصی نه فقط در دولت‌های مختلف سلسله‌ی قاجار که (بدون لحاظ کردن مشروطه به عنوان جریان نوگرایی که در ساختار دولت‌های قاجار متأخر تغییراتی ایجاد کرد) مناسبات سستی در ساختار سیاسی آنها حاکم است، جریان دارد؛ بلکه در دولت‌های نوگرای پهلوی که تحولات ساختار سیاسی در آنها نمود چشمگیری دارد نیز تداوم می‌یابد (با توجه به شرایط هر کدام از دولت‌های پهلوی اول و دوم که در یافته‌ها به آنها اشاره شد)، نشان از این دارد که با وجود تحولات ایجاد شده در ساختار دولت شاهد تغییر این عادتواره (عدم تداوم آن) نیستیم و این در صورتی است که نظریه‌ی الیاس بر درهم‌تنیدگی سه ساختار، یعنی ساختار شکل‌گیری و تحول دولت، ساختار جامعه، و ساختار شخصیت انسان‌ها اشاره دارد (علیخانی، ۱۳۹۵)، در واقع منفعت‌طلبی شخصی رجال سیاسی و کارگزاران دولتی (به عنوان نمودی از ساختار شخصیت) در جریان تحول ساختار دولت که تغییر شرایطی چون سستی / مدرن، فقر / سودهای حاصل از فروش نفت و ... را در پی داشت، نه تنها همواره تداوم داشته است، بلکه در شرایطی که امکانش وجود داشته، تشدید نیز شده است (در دوره‌ی پهلوی دوم با کاهش کنترل و سخت‌گیری در این زمینه، و ورود سودهای ناشی از فروش نفت). این نکته (همراه نبودن تغییر در ساختار شخصیت در فرآیند تحولات ساختار دولت) با این نظریه‌ی الیاس تبیین می‌شود که: گاهی با "کُند سرعتی الگوهای رفتاری - احساسی" (علیخانی، ۱۳۹۵) مواجه هستیم. در واقع گاهی، فرآیند تغییرات اتفاق افتاده در ساختار دولت (تغییرات نهادی) همپا و همزمان با تغییر ساختار شخصیت (الگوهای رفتاری - احساسی) نیست. بر این اساس در تاریخ معاصر ایران، همپا و همزمان با تغییرات پُر نمود اتفاق افتاده در ساختار سیاسی -

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۸۳

اقتصادی دولت (از پهلوی اول به بعد)^{۱۸}، الگوی رفتاری - احساسی منفعت‌طلبی شخصی (در بین رجال سیاسی و کارگزاران دولتی) تغییر نکرده، و در نتیجه الزامات عادت‌واره‌ای هم‌چنان پایدارند و در سوق دادن رجال سیاسی و کارگزاران دولتی به سمت این رفتار (بازتولید این رفتار) موثرند.

۸. نتیجه‌گیری

فساد سیاسی به عنوان یکی از عوامل موثر بر توسعه، در تاریخ معاصر ایران که به واسطه‌ی ورود اندیشه‌ی نوگرایی از دوره‌ی مشروطه و اقدامات مدرن ساز دولت‌های پهلوی فرآیند نوشتن را طی کرده است، به شکلی پایدار (بر اساس یافته‌ها) جریان داشته است و به همین جهت پرداختن به آن حائز اهمیت است. این پژوهش با هدف تبیین منفعت‌طلبی شخصی (یکی از مولفه‌های اصلی فساد سیاسی) در ساختار سیاسی ایران معاصر، با تمرکز بر دولت پهلوی اول، مصادیق این رفتار را در دولت‌های سلسله قاجار و پهلوی بررسی کرده است. بررسی مصادیق نشان از گستردگی و تداوم منفعت‌طلبی شخصی در ساختار سیاسی دولت‌های بررسی شده دارد، و مشابه نتایج پژوهش گل محمدی (۱۳۹۲)، می‌باشد که با تحلیل داده‌های موجود در نزدیک به ۹۰۰ گزارش و مکاتبه‌ی متعلق به عالی‌ترین سطوح سیاسی اداری دولت در دوره‌ی پهلوی به این نتیجه رسید که: فساد سیاسی تقریباً در سرتاسر این دوره و در همه مناطق ایران وجود داشته است؛ علاوه بر اینکه کارگزاران دولتی دخیل در فساد سیاسی دارای جایگاه‌های مختلفی در سلسله مراتب نظام سیاسی اداری بودند. بر اساس گستردگی (تعدد) این رفتار نتیجه گرفتیم که این رفتار به عنوان یک عادت‌واره (Habitus) که الزامات عادت‌واره‌ای را به همراه دارد، در ساختار سیاسی ایران معاصر در جریان است، و باید بر این اساس تبیین شود. بر اساس تداوم آن خصوصاً در دولت‌های پهلوی که با استراتژی نوگرایی تحولی پر نمود در مناسبات و فرم‌اسیون دولت ایجاد کردند، با استناد به نظریه‌ی الیاس نتیجه گرفتیم که این رفتار (ساختار شخصیت) هم‌پا و هم‌زمان با تحولات اتفاق افتاده در ساختار دولت تغییر نکرده است، و در نتیجه الزامات عادت‌واره‌ای آن پابرجا بوده است. اهمیت تبیین منفعت‌طلبی شخصی از جنبه‌ی عادت‌واره‌ای که منجر به درک دقیق‌تر فرآیند پیچیده‌ی بروز این رفتار در ساختار سیاسی ایران معاصر می‌شود، از آن جهت اهمیت دارد که گامی ضروری در راستای دخالت هدفمند و صحیح‌تر برای اصلاح این رفتار می‌باشد، چرا که مطابق نظر الیاس: اگر چه تمدن امری "خردمندانه" و امری "عقلانی" نیست، اما به همان میزان نیز امری "غیرعقلانی" نیست. در واقع

اگر چه این فرآیند به صورتی کور به حرکت درآمده و از طریق پویایی ویژه شبکه پیچیده‌ای از روابط و مناسبات انسانی و از طریق دگرگونی‌های ویژه در چارچوب‌هایی که انسان‌ها برای زندگی با یکدیگر در آن‌ها با هم روبرو می‌شوند، به حرکت خود ادامه می‌دهد. اما این حرف هرگز به معنای این نیست که ممکن نباشد چیزی "عقلانی تر" و یا بهتر در راستای نیازها و اهداف ما، از آن به دست آوریم. زیرا درست در ارتباط با فرآیند تمدن، بازی کور سازوکارهای درهم آمیختگی و ادغام، خود به مرور فضای بازتری را برای دخالت‌های هدفمند در شبکه درهم آمیختگی‌ها و ملکات و عادت واره‌های ذهنی، بر مبنای شناخت قانونمندی بی هدف سازوکارهای درهم آمیختگی و ادغام، فراهم می‌آورد (الیاس، ۱۳۹۵: ۲۹۳-۲۹۲).

پی‌نوشت‌ها

۱. هیرشمن در کتاب "هواهای نفسانی و منافع" درباره فرآیندی که جوامع غربی در چند سده طی کردند تا در آن مفهوم نفع از حالت مذموم و مکروه خارج شده و به عنوان یک صفت انسانی مورد نیاز جامعه پذیرفته شود و در نتیجه آن امروزه طلب نفع فردی امری پسندیده و ممدوح تلقی شود، بحث می‌کند (برگرفته از جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷).
۲. کارخانه‌ای که در زمان فتحعلیشاه قاجار تأسیس شد.
۳. در واقع ایجاد کارخانه توپ ریزی در اصفهان که به ابتکار ژنرال گاردان و تلاش همه جانبه کاپیتان فابویه فرانسوی انجام گردید، در آن موقع اهمیت سیاسی و نظامی بسیاری داشت، دولی که نمی‌خواستند ایران دارای نیروی نظامی قابلی باشد، تلاش فراوانی برای نابودی کارخانه به عمل می‌آوردند (رائین، ۱۳۷۳: ۲۰۷).
۴. میر سید محمد محیط طباطبائی (۱۲۸۰-۱۳۷۱) پژوهشگر ادبی، مورخ، منتقد و ادیب معاصر ایران بود.
۵. میرزا ملکم خان (۱۲۱۲-۱۲۸۷ ش) ملقب به ناظم‌الدوله، روشنفکر، روزنامه‌نگار، دیپلمات و سیاست‌مدار دوره قاجار و بنیان‌گذار فراموشخانه در ایران، برای راهنمایی شاه به اصلاحات دولتی رساله‌ای که آنرا خود "کتابچه غیبی" نامیده نوشت و به پیروی از آنچه که در مملکت عثمانی "تنظیمات" خوانده میشد اصول و قواعدی را برای اصلاح امور پیشنهاد کرده و بوسیله‌ی میرزا جعفر خان مشیرالدوله به حضور شاه فرستاد و بدون آنکه از خود نامی یاد کند تقاضای اجرای آن اصول را نمود.
۶. با ظهور اندیشه مشروطه‌خواهی از ژانر و گونه‌های متعددی برای بیان نظرات و انتقادات سیاسی و اجتماعی استفاده شد که یکی از این گونه‌ها «مکالمات خیالی» است. مکالماتی که اشخاص حاضر در آن بنا بر ترس از استبداد و جبر سیاسی زمان خیالی‌اند اما موضوعات آن حقیقی و حرفی از زبان زمانه خود.

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۸۵

در این مکالمات، ساختارهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مورد نقد قرار گرفته‌اند و تلاشی برای رسیدن به ایران نوین صورت پذیرفته است.

۷. بر اساس پژوهش‌های حسینی عواملی چون: خشکسالی‌های متوالی، خروج بی‌رویه گندم از کشور، عدم وجود وسایل ارتباطی و حمل و نقل و از بین رفتن حیوانات بارکش، و عدم تصمیم‌گیری‌های مناسب و به موقع مقامات مسئول نیز در وقوع این قحطی دخیل بوده‌اند.

۸. کاظمی (۱۳۹۷) این دولت را به تأسی از افرادی چون ساموئل آیزنشتات و خوان لینز "نئوپاتریمونالیستی" می‌خواند. دولت نئوپاتریمونالی، ترکیب ویژه‌ای است که هم ماهیتاً متفاوت از دولت پاتریمونالیستی است و هم ماهیتاً متفاوت از دولت مدرن.

۹. اقداماتی چون: به کارگیری روشنفکران حامی دولت به عنوان طراحان و مجریان برنامه نوسازی، سرکوب نیروهای ایللیاتی و از میان بردن قدرت‌های محلی (نقیب زاده، ۱۳۷۹؛ کرونین، ۲۰۰۷: ۷۲-۴۰)، سکولارکردن ساخت قدرت و سرکوب نهادهای دینی (عظیمی، ۲۰۰۸)، برقراری بوروکراسی سراسری، ایجاد ارتش مدرن سراسری و استقرار نظام وظیفه، ایجاد نظام قضایی جدید و گذار از پراکندگی سیستم قضایی سنتی، ایجاد وحدت پولی و مالی، شکل دادن به سیستم‌های آمارگیری و ثبت و اسناد، به‌وجود آوردن سیستم کنترل و سازماندهی سراسری مبتنی بر اطلاعات، ایجاد نظام آموزشی جدید، ترویج ملی‌گرایی و اقدام در راستای ملت‌سازی (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۸۵-۱۶۹؛ باریز، ۱۳۶۳: ۹۶-۹۲ و ۱۷۶-۱۷۷، برگرفته از کاظمی، ۱۳۹۷)

۱۰. مدتی در ناحیه گرگان و در املاک سلطنتی مأمور به خدمت بوده است.

۱۱. برای ساخت و سازهای شهری

۱۲. فلیکس آقایان، نماینده ارامنه شمال در مجالس ۱۹، ۲۰، ۲۱؛ سناتور دوره‌های ۵ و ۶ از تهران؛ بازرگان و رییس فدراسیون اسکی

۱۳. بهمن آبادیان. عضو گروه برنامه ریزی سازمان برنامه (۱۹۵۷)؛ رییس اداره بررسی‌های اقتصادی بانک مرکزی (۱۹۶۴)؛ معاون سازمان برنامه (۱۹۶۹)

۱۴. محمدمهدی سمیعی (۱۲۹۷ - ۱۳۸۹) یکی از مدیران بانکی و برنامه‌ریزی ایران و یکی از فن‌سالاران دوران پادشاهی محمدرضا پهلوی بود. وی سال‌ها، رییس بانک توسعه صنعتی و معدنی، رییس بانک مرکزی، رییس سازمان برنامه و سرانجام رییس صندوق توسعه کشاورزی بود و در هر یک از این سمت‌ها، تصمیم‌هایی گرفت و در تصمیمات تعیین‌کننده برای تأمین زیرساخت‌های کشور نقش داشت. این واقعیت را که بانک مرکزی ایران مؤسسه‌ای عاری از فساد، نسبتاً مستقل و به نحو غربی کارآمد بود به مدیریت او منتسب کرده‌اند.

۱۵. آبادیان اشاره می‌کند که تردیدی نیست امضای برخی طرح‌ها و برنامه‌ها مثل برنامه‌های کشت و صنعت و غیره هم تا اندازه‌ای آقای سمیعی را تحت فشار قرار داد (تاریخ شفاهی ایران جلد اول، آبادیان: ۱۰).

۸۶ *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، سال ۱۴، شماره ۱، بهار ۱۴۰۲

۱۶. این اصطلاح از ازعلیخانی (۱۳۹۵) اقتباس شده است.

۱۷. سرمایه دار یهودی مقیم انگلیس

۱۸. البته به معنای دقیق تر این تغییرات از اواخر دوره ی قاجار شکل گرفتند، اما پژوهش حاضر تمرکز را بر دولت نوگرای پهلوی اول که خط فاصل نمود این تغییرات در ساختار دولت است قرار داده است.

کتاب‌نامه

- اسکاجپول، ندا (۱۳۸۸). *بینش و روش در جامعه‌شناسی تاریخی*، ترجمه هاشم آقاجری، تهران: نشر مرکز.
- افشار، زین العابدین (۱۳۹۹). *بررسی جامعه‌شناختی علل ناکارآمدی سیاست‌ها و برنامه‌های ضدفساد در ایران بعد از انقلاب*، به سفارش مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، تهران: کتاب راهبرد.
- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان (۱۳۴۸). *خلسه مشهور به خوابنامه*، به کوشش محمود کتیرایی، تهران: چاپخانه میهن.
- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان (۱۳۴۵). *روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه*، به کوشش ایرج افشار، تهران: نشر امیرکبیر.
- الیاس، نوربرت (۱۳۹۲). *چیستی جامعه‌شناسی*، ترجمه غلامرضا خدیوی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- الیاس، نوربرت (۱۳۹۵). *دریاب فرایند تمدن (بررسی‌هایی در تکوین جامعه‌شناختی و روانشناختی آن)*، ترجمه غلامرضا خدیوی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- امانت، عباس (۱۴۰۰). *تاریخ ایران مدرن*، بخش پنجم، ترجمه م. حافظ، caffeine.bookly.com.
- انواری، ابراهیم؛ صلاح منش، احمد؛ شیخ انصاری، مجید؛ مرادی، مهوش (۱۳۹۵). "آیا تعامل میان فساد و آزادسازی مالی بر رشد اقتصادی تأثیر گذار است؟ شواهدی از کشورهای صادرکننده نفت (OPEC)"، *نشریه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، شماره ۲۴، ص ۱۱۵-۱۲۸.
- ایزدی، علی محمد (۱۳۸۲). *چرا عقب مانده‌ایم؟ جامعه‌شناسی مردم ایران*، تهران: نشر علم.
- ایوانف، ولادیمیر الکسی ویچ (۱۳۹۲). *فارسی در گویش بیرجند*، ترجمه محمود رفیعی، تهران: هیرمند.
- آبراهامیان، پرواندا (۱۳۸۹). *تاریخ ایران مدرن*، ترجمه محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.
- آبراهامیان، پرواندا (۱۳۹۳). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.
- آوری، پیتر (۱۳۷۱). *تاریخ معاصر ایران (از تاسیس سلسله پهلوی تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲)*، جلد دوم، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران: موسسه انتشارات عطائی.
- آوری، پیتر (۱۳۷۱). *تاریخ معاصر ایران (از کودتای ۲۸ مرداد تا اصلاحات ارضی)*، جلد سوم، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران: موسسه انتشارات عطائی.

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۸۷

- بازرگان، مهدی (۱۳۵۷). *سازگاری ایرانی*، تهران: هوستون، دفتر پخش کتاب.
- برهانی، مینا (۱۳۹۱). "بررسی علل تقدم نفع فردی بر جمعی در موقعیت های دو راهی اجتماعی (با تاکید خاص بر پدیده استفاده از انرژی الکتریکی به صورت رایگان و غیرمجاز در شهر کرمان)". *(پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اجتماعی گرایش پژوهشگری، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی)*.
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۷). *طراحی پژوهش های اجتماعی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- بورديو، پیر (۱۳۸۱). *کنشهای ورزشی و کنشهای اجتماعی*، ترجمه محمدرضا فرزاد، فصلنامه ارغون، شماره ۲۰، ص ۲۴۶-۲۲۷.
- جمالزاده، محمدرضا (۱۳۴۵). *خلقیات ما ایرانیان*، تهران: کتاب فروشی فروغی.
- جمالی اسگوویی، سید جمال؛ بخشایشی اردستانی، احمد؛ بنی هاشمی، میر قاسم (۱۳۹۹). "اقتصاد سیاسی فساد در جمهوری اسلامی ایران"، *فصلنامه مجلس و راهبرد*، سال بیست و هفتم، شماره یکصد و یک، ص ۵۸-۳۳.
- حکیمی، محمود (۱۳۶۵). *داستان هایی از عصر ناصرالدین شاه*، تهران: نشر قلم.
- حسیبی، رباب (۱۳۷۱). "قحطی و گرانی در سال ۱۲۸۷ و ۱۲۸۸ قمری"، *مجله گنجینه اسناد*، شماره ۷ و ۸، ص ۶۳-۴۷.
- خدیوی، غلامرضا (۱۳۹۱). "عاملیت و ساختار از منظر جامعه شناسی فرآیندی نوربرت الیاس"، *نشریه مطالعات جامعه شناختی ایران*، دوره ۲، شماره ۶، صفحات ۱۵۱-۱۳۵.
- داداشی، علیرضا (۱۳۹۰). "مبارزه با فساد اداری در ایران: اقدامات انجام شده و چند راهکار پیشنهادی"، *نشریه راهبرد توسعه*، شماره ۲۷، ص ۲۲۰-۲۰۸.
- درخشانی، علی اکبر (۱۳۸۶). *متن کامل خاطرات سرتیپ علی اکبر درخشانی*، به کوشش شهیدان درخشانی، مجموعه تاریخ شفاهی ایران دانشگاه هاروارد، تهران: نشر صفحه سفید.
- راسل، برتراند (۱۳۸۷). *جهانی که من می شناسم*، ترجمه روح الله عباسی، تهران: نشر امیرکبیر.
- رائین، اسماعیل (۱۳۷۳). *حقوق بگیران انگلیس در ایران*، چاپ نهم، تهران: چاپخانه علمی.
- رجب زاده، هاشم (۱۳۷۶). "وصف خلقیات ایرانیان در سفرنامه های ژاپنیان"، *نامه فرهنگستان*، شماره ۹، ص ۱۷۱-۱۶۲.
- رضاقلی، علی (۱۳۷۷). *جامعه‌شناسی نخبه‌کشی؛ قائم مقام، امیرکبیر و مصداق: تحلیل جامعه‌شناختی برخی از ریشه‌های تاریخی استبداد و عقب‌ماندگی در ایران*، چاپ ششم، تهران: نشر نی.
- ریگین، چارلز (۱۳۸۸). *روش تطبیقی فراسوی راهبرد کمی و کیفی*، ترجمه محمد فاضلی، تهران: نشر آگاه.
- ساعی، علی (۱۳۸۶). *روش تحقیق در علوم اجتماعی (با رویافت عقلانیت انتقادی)*، تهران: نشر سمت.

ساعی، علی (۱۳۹۰). "منطق تحلیل تطبیقی تاریخی با رویکرد تحلیل بولی"، نشریه علوم اجتماعی (دانشگاه علامه طباطبائی)، شماره ۵۴، ص ۱۶۴-۱۲۷.

سریع القلم، محمود (۱۳۸۶). فرهنگ سیاسی ایران، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. سلمانی، فاطمه (۱۳۹۹)، "بررسی علل ترجیح منافع فردی بر جمعی در بین شهروندان تهرانی". (پایان نامه کارشناسی ارشد رشته پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه خوارزمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی) سمیعی اصفهانی، علیرضا؛ شفیعی سیف آبادی، محسن؛ یعقوب نیا، حسن (۱۳۹۷). "فرهنگ سیاسی و تأثیر آن بر رفتار نخبگان و توسعه سیاسی در دوره پهلوی دوم"، فصلنامه جامعه شناسی سیاسی ایران، سال اول، شماره اول، ص ۱۲۹-۱۰۵.

سیاح، محمدعلی (۱۳۴۶). خاطرات حاج سیاح یا دوره خوف و وحشت، به کوشش حمید سیاح و تصحیح سیف الله گلکار، تهران: نشر امیرکبیر.

شمسی، فرهاد (۱۳۹۷)، "بررسی زمینه های اجتماعی گرایش به سوی منفعت طلبی فردی در بین شهروندان شهر تبریز در سال ۱۳۹۷". (پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی، دانشگاه تبریز، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی)

عباس زاده مرزبالی، مجید (۱۳۹۶). "شکل گیری دولت رانتینر و تأثیر آن در فروپاشی رژیم پهلوی دوم"، نشریه راهبرد توسعه، شماره ۵۲، ص ۸۳-۴۶.

عظیمی، فخرالدین (۱۴۰۰). هویت ایران، تهران: انتشارات آگاه.

علم، امیر اسدالله (۱۳۷۱). گفتگوهای من با شاه، ترجمه گروه مترجمان، تهران: انتشارات طرح نو. علیخانی، بهروز (۱۳۹۵). "نگاهی به زمینه های اجتماعی - روانی شکست حکومت مشروطه و به قدرت رسیدن رضاخان در ایران"، مجله جامعه شناسی ایران، دوره شانزدهم، شماره ۱ و ۲، ص ۵۴-۳۱. عزیززاده بیرجندی، زهرا و ناصری، اکرم (۱۳۹۹). "باز روایت تاریخ فرهنگی - اجتماعی دوره قاجار بر مبنای اشعار عامیانه آن دوره"، فصلنامه علمی تاریخ نامه ایران بعد از اسلام، سال یازدهم، شماره ۲۴، ص ۱۶۹-۱۴۵.

فاضلی، حبیب اله و رجبی، هادی (۱۴۰۱). "نهاد حامی پروری و سقوط پهلوی دوم در چارچوب رویکرد نهاد گرایی جدید"، فصلنامه دولت پژوهش، سال هشتم، شماره ۲۹، ص ۱۲۰-۸۸.

فراستخواه، مقصود (۱۳۹۴). ما ایرانیان؛ زمینه کاوی تاریخی و اجتماعی خلیفات ایرانی، تهران: نشر نی.

فرجی، مهدی (۱۳۹۵). نوربیرت الیاس و تحلیل تمدنی، تهران: ناشر پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات.

فردوست، حسین (۱۳۷۴). ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی.

فروند، ژولین (۱۳۶۸). جامعه شناسی ماکس وبر، ترجمه عبدالحسین نیک گهر، تهران: دایزن.

فوران، جان (۱۳۹۴). مقاومت شکننده (تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سالهای پس از انقلاب اسلامی)، ترجمه احمد تدین، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۸۹

- قادری، طاهره، و القونه، زهرا (۱۳۹۶)، "بررسی فردگرایی خودخواهانه و عوامل مرتبط با آن در بین دانشجویان دانشگاه شیراز". *فصلنامه علوم اجتماعی*، سال ۲۶، شماره ۷۹، ص ۳۱-۱.
- قاضی مرادی، حسن (۱۳۸۷). *در پیرامون خودمداری ایرانیان (پژوهشی در روانشناسی اجتماعی مردم ایران)*، تهران: انتشارات اختران.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون (۱۳۷۲). *اقتصاد سیاسی ایران (از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی)*، ترجمه محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، تهران: نشر مرکز.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون (۱۳۸۸). *تضاد دولت و ملت (نظریه‌ی تاریخ و سیاست در ایران)*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون (۱۳۷۹). *رژیم‌های سلطانی: مورد رژیم پهلوی در ایران*، مترجمان امیرمحمد حاجی یوسفی و محمد سعید قانسی نجفی، *مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره‌های ۱۵۳ و ۱۵۴.
- گرافلند، یوهان (۱۳۹۲). "نفع شخصی"، ترجمه محمدتقی جان محمدی، *نشریه الکترونیکی جستارهای مبین*، سال اول، شماره ۶، ص ۱۱-۱.
- گل محمدی، احمد (۱۳۹۲). "آسیب‌شناسی دولت در ایران در دوره پهلوی: فساد سیاسی به روایت اسناد"، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال هشتم، شماره دوم، ص ۷۸-۴۹.
- لاجوردی، حبیب (۱۹۸۶-۱۹۸۵). *پروژه تاریخ شفاهی ایران*، جلد اول، دانشگاه هاروارد.
- مجدالدین، اکبر (۱۳۸۳). "نوربرت الیاس بنیان‌گذار جامعه‌شناسی فرآیند"، *مجله شناخت*، شماره ۴۱ و ۴۲، صفحات ۱۴۸-۱۳۱.
- محلای، محمدعلی (۱۳۴۶). *خاطرات حاج سیاح*، به کوشش حمید سیاح، تهران: نشر ابن سینا.
- محیط طباطبایی، محمد (۱۳۶۳). *مجموعه آثار میرزا ملکم خان*، تهران: انتشارات علمی.
- مراغه‌ای، زین العابدین (۱۳۸۴). *سیاحت نامه ابراهیم بیگ*، ج ۱، تهران: آگاه.
- مرتب، یحیی؛ کشفی‌نیا، وحید؛ عباسی، مصطفی؛ واتقی، محمد؛ فلاحیان، مهدی (۱۳۹۹). *تعارض منافع در بخش عمومی*، تهران: نشر شفافیت و پیشرفت.
- مستوفی، عبدالله (۱۳۶۲). *شرح زندگانی من (تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه)*، جلد سوم، تهران: نشر زوار.
- معیدفر، سعید؛ احمدی، حسین (۱۳۸۹). "فساد سیاسی و ثبات سیاسی"، *نشریه جامعه‌شناسی ایران*، دوره یازدهم، شماره ۴، صفحات ۸۱-۵۶.
- مکی، حسین (۱۳۷۴). "تاریخ بیست ساله"، جلد ۶، تهران: انتشارات علمی.
- ناطق، هما (۲۵۳۷). *از ماست که برماست*، تهران: انتشارات آگاه.
- نجم آبادی، افسانه (۱۹۹۵). *حکایت دختران قوچان (از یاد رفته‌های انقلاب مشروطه)*، سوند: نشر باران.

نراقی، حسن (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم، تهران: اختران.
همیلتون، گری جی، رندال کالینز و دیگران (۱۳۸۷). تاریخ‌نگاری و جامعه‌شناسی تاریخی، ترجمه هاشم آقاجری، تهران: نشر کویر.

هنیش، ناتالی (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی نوربرت الیاس، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: نشر نی.
هیوز، استوارت (۱۳۶۹). آگاهی و جامعه، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: آموزش انقلاب اسلامی.

Bolton, G., & Ockenfels, A. (2000). ERC: a theory of equity, reciprocity, and competition. *American Economic Review*, 90, 166–193.

Barbalet, Jack. (2012). self-interest and the theory of action, *The British Journal of sociology*, volume 63. Issue 3.

Connolly, John & Dolan, Paddy (2012). “Re-theorizing the ‘Structure–Agency’ Relationship: Figurational Theory, Organizational Change and the Gaelic Athletic Association”, *Organization*, 20(4): 491 - 511.

CROPANZANO, RUSSELL & GOLDMAN, BARRY & FOLGER, ROBERT (2005). “Self-interest: defining and understanding a human motive”. *Journal of Organizational Behavior*, 26: 985–991.

De Vaal, A. & Ebben, W. (2011). “Institutions & The Relation between Corruption & Economic Growth”. *Review of Development Economics*, 15(1), 108-123.

Ehrlich, I. & Lui, F. T. (1999). “Bureaucratic Corruption & Endogenous Economic Growth”. *Journal of Political Economy*, 107(6), 270-293.

Fehr, E., & Gächter, S. (2002). Altruistic punishment in humans. *Nature*, 415, 137–140.

Glaeser, E. L. & Saks, R. E. (2006). “Corruption in America”. *Journal of Public Economics*, 90(6-7), 1053-1072.

Glanville, Luke (2016).” Self-Interest and the Distant Vulnerable”. *Ethics & International Affairs*, 30, no. 3: 335-353.

Kahneman, D., Knetsch, J. L., & Thaler, R. H. (1986). Fairness and the assumptions of economics. *Journal of Business*, 59, 285–300.

Krieken, Robert van (2017).” Norbert Elias and Figurational Sociology”, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social Theory*. Edited by Bryan S. Turner.

Krieken, Robert van (2019).”Norbert Elias and organizational analysis: towards process-figurational theory”, London: Routledge.

Mastrantonio, Monica (2021).” The Question of Time for Norbert Elias: Challenges of an interdisciplinary concept and approach towards time”, *Exchanges: The Interdisciplinary Research Journal*, 9(1):67-76.

Mauro, P. (1995). “Corruption & Growth”. *Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681- 712.

Mauro, P. (2002). “The Persistence of Corruption & Slow Economic Growth”. *IMF Working Papers*, No. 213.

Mo, P. H. (2001). “Corruption & Economic Growth”. *Journal of Comparative Economics* 29 (1), 66-79.

عادت‌واره "منفعت‌طلبی شخصی" در ... (فاطمه زندی و دیگران) ۹۱

Quintaneiro, Tânia (2006). "The concept of figuration or configuration in Norbert Elias sociological theory", *Teoria & Sociedade*, vol.2, Selected edition, pp. 0-0. ISSN 1518-4471.

Simons, Robert (2019). "Self-Interest: The Economist's Straitjacket". Harvard Business School.

Stevenson, Angus & Christine A. Lindberg (2010). *new oxford dictionary*.

Webster, Merriam (2016). *Merriam-webster dictionary*.